

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Konec konce dějin Francise Fukuyamy

Bakalářská práce

Autor: Inka Chwistková
Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Transkulturní komunikace

Vedoucí práce: ThLic. David Bouma, Th.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Inka Chwistková

Studium: P12933

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název bakalářské práce: **Konec konce dějin Francise Fukuyamy**

Název bakalářské práce AJ: The end's end of history according to Francis Fukuyama

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Pozice demokracie v dnešním světě je stále komplikovanější. Americký spisovatel a filosof japonského původu Francis Fukuyama před více než dvaceti pěti lety popsal svoji představu o směřování dějin. Z této bakalářské práce by mělo vyplynout, zda je i dnes jeho představa stále obhajitelná. Podrobíme tedy analýze autorovy dvě knihy Konec dějin a poslední člověk a Velký rozvrat. Oporou při zkoumání nám bude kulturní teorie Reného Girarda.

Anotace:

Pozice demokracie v dnešním světě je stále komplikovanější. Americký spisovatel a filosof japonského původu Francis Fukuyama před více než dvaceti pěti lety popsal svoji představu o směřování dějin. Z této bakalářské práce by mělo vyplynout, zda je i dnes jeho představa stále obhajitelná. Podrobíme tedy analýze autorovy dvě knihy Konec dějin a poslední člověk a Velký rozvrat. Oporou při zkoumání nám bude kulturní teorie Reného Girarda.

Garantující pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: ThLic. David Bouma, Th.D.

Oponent: Mgr. Petr Macek

Datum zadání závěrečné práce: 20.2.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci Konec konce dějin Francise Fukuyamy jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury.

V Hradci Králové dne 30. 3. 2017

Podpis autorky:

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala ThLic. Davidu Boumovi, Th.D. za odborné vedení a rady při zpracování bakalářské práce. Potom také mým blízkým za trpělivost.

Anotace

CHWISTKOVÁ, I., *Konec konce dějin Francise Fukuyamy*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017. 58 s. Bakalářská práce.

Pozice demokracie v dnešním světě je stále komplikovanější. Americký spisovatel a filosof japonského původu Francis Fukuyama před více než dvaceti pěti lety popsal svoji představu o směřování dějin. Z této bakalářské práce by mělo vyplynout, zda je i dnes jeho představa stále obhajitelná. Podrobíme tedy analýze autorovy dvě knihy *Konec dějin a poslední člověk* a *Velký rozvrat*. Oporou při zkoumání nám bude kulturní teorie Reného Girarda.

Klíčová slova: lidská přirozenost, touha po uznání, liberální demokracie

Annotation

CHWISTKOVÁ, I., *The end's end of history according to Francis Fukuyama*, Hradec Králové: Pedagogical Faculty, University of Hradec Králové, 2017, 58 pp. Bachelor Degree Thesis.

Status of democracy in today's world is still more and more complicated. American writer and philosopher with Japanese roots Francis Fukuyama has described his idea about the evolution of history more than twenty five years ago. Goal of this Bachelor's thesis is to discuss if the Fukuyama's idea of the world is still relevant. We will analyse following two author's books, *The End of History and the Last Man* and *The Great Disruption*. During this analysis we will use the support of René Girards's theory.

Keywords: human nature, desire for recognition, liberal democracy

Obsah

Úvod	8
1. Koncept René Girarda	11
1. 1 Osobnost Girarda	11
1. 2 Mimétická teorie	11
2. Francis Fukuyama – Konec dějin a poslední člověk	14
2. 1 Moderní přírodověda	15
2. 2 Touha po uznání	19
2. 3 Thymos	22
3. Francis Fukuyama: Velký rozvrat	25
3. 1. O společenském řádu	26
3. 2 Gemeinschaft a Gesellschaft	28
3. 3 Společnost bez hranic	29
3. 3. 1 Otázka svobody	31
4. Letem světem s Huntingtonem	33
5. Několik slov ostatních autorů	37
6. Liberální demokracie před největší zkouškou	41
7. Rekonstrukce společnosti	44
Závěr	47
Seznam literatury	56

Úvod

Ocitáme se za polovinou druhé dekády třetího tisíciletí. V čase, kdy technika naprosto ovládla veškeré oblasti v životě člověka a stala se neodmyslitelnou součástí každodennosti, kdy základní demokratické principy - především svoboda - v naší euroamerické části světa nedosahovaly nikdy většího naplnění. Tedy, může se zdát, že v ideální době. Uskutečňování již zmíněné svobody, rovnosti a osobní nezcizitelnosti základních lidských práv, také možnost každého jedince plnit své touhy, přání a směřovat ke štěstí, jakoby se staly samozřejmostí. Avšak stále se tento ideál, kterým jsou naplněna předešlá slova, stává problematickým, nakonec často pro jedince bolestivým či ke konfliktu vedoucím. Vystává otázka: Proč?

Existuje někdo, kdo se umí vyznat ve složitosti dnešní mnohvrstevnaté a rozmanité společnosti? Někdo, kdo dokáže komplexně objasnit problémy provázející člověka v nové informační době, analyzovat je v celistvosti a vyvozovat smysluplná řešení? Někdo, kdo dokáže odpovědět na předchozí otázku, proč ideje, které by v naší části světa měly být bezproblémově naplněny v posledku nejsou? A naopak proč se jejich naplňování potýká s lidskou konfliktností, zlem a nenávisť?

K tomu abychom dokázali odpovídat na otázky, které pokládá přítomnost, musíme být schopni reflektovat a chápat minulost. Historické události z dob předešlých se dnes snažíme interpretovat co nejpřesněji, pochopit paradigmaty minulé doby a hledat v nich určitý klíč. Klíč k tomu, co bude následovat dále, jakým směrem se bude pravděpodobně lidstvo ubírat.

Otázky vztahující se k budoucnosti světa a otázky po směřování dějin nejsou ničím ojedinělým, lidé ve všech dobách si takové kladou. Vždy se elity z různých vědeckých disciplín snažily analyzovat historii, hledat v ní poučení, a zároveň nalézt v historických událostech prvky, které poodkrývají následující směřování dějin lidské společnosti na planetě Zemi. Přirozeně vzniká snaha chápat dobové problémy, které často mají zakotvení v již dávné minulosti, proto se myslitelé vydávají na nekonečné cesty poznání. Tyto výpravy podnikají za jediným cílem, porozumět, umět vyvozovat a umět předvídat. Hledají principy v čase se opakující. A kde by tyto cesty měly začínat? U toho prapůvodního - počátku člověka, kultury a lidské přirozenosti.

Kontroverznost v oblasti otázek - ptajíc se po lidské přirozenosti - je zřejmá. Člověk se po staletí snaží definovat onu lidskou přirozenost, čím je tato pomyslná

nádoba, která nám je dána do vínku, naplněna. Do dnešní doby tato snaha dala vzniknout mnoha definicím, se kterými autoři následně pracovali ve svých konceptech o směřování dějin, jimiž vyvraceli, či stvrzovali svá osobní stanoviska. Na místě je i úvaha o tom, zda většina autorů, kteří zasvětili život takovému bádání, si taktéž vehementně nepřejí, aby jejich představa o směřování dějin byla jediná pravdivá, která smete ze stolu ty ostatní, aby byla tím, v níž najde zakotvení co nejvíce nezodpovězených otázek. A zda tyto ambice nesvádí autory do slepé uličky, do rychle se točícího myšlenkového kruhu, ze kterého se posléze jen těžko vystupuje.

Tato potřeba poodkrýt a pojmenovat konec dějin neminula ani předního, dodnes žijícího amerického politologa japonského původu Francise Fukuyamu. I on se snažil najít onen klíč v oblasti směřování dějin. A to po vzoru významného německého filosofa G. W. F. Hegela, který jej definuje nematerialistickým způsobem založeným na konceptu *boje o uznání*, v němž spatřuje výše zmíněnou lidskou přirozenost. Tento boj o uznání založil Hegel na lidské *touze po tom, po čem touží ostatní*, což podle něho vede v důsledku ke konfliktnosti, která může být nejlépe smířena podle Fukuyamy v demokratickém politickém uspořádání. „*Lidé podle Hegela touží po uznání ostatních členů společnosti natolik silně, že jsou ochotni vsadit všanc i svůj vlastní život.*“¹ U Hegela se ocitáme v eschatologické rovině, Fukuyama však odvážně Hegelova východiska převádí do reality a dává jeho teorii jasné obrysy v uspořádání našeho světa.

Tento Hegelův koncept přepracoval a použil Francis Fukuyama ve svém filosoficko-historickém díle *Konec dějin a poslední člověk*, jež napsal na počátku 90. let. K touze po uznání přidal ještě druhý regulátor, totiž moderní přírodovědu. S těmito dvěma principy dochází k zacílení lidských dějin. V ideologické evoluci podle něho bude vládnout světu liberální demokracie a v ekonomické oblasti pak kapitalismus neboli volné tržní hospodářství. Podle Fukuyamy se tedy ocitáme na konci dějin právě v tento čas, právě nyní. Společnosti, které již dosáhly těchto dvou rovin, se v oblasti ideologické a ekonomické nebudou vyvíjet nadále už jinak, jelikož dosáhly svého absolutního vrcholu. *Opravdu je to takto? Lze hovořit o zacílení dějin v této podobě globálně a uvažovat o tomto vývoji - kterého dosáhl převážně*

¹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 15.

euroamerický svět - universálně? A lze předpokládat - po vzoru Fukuyamy - že ostatní části světa se k nám postupem času začnou přidávat?

Analýzou výše zmíněného Fukuyamova díla se pokusíme vyzdvihnout přednosti tohoto konceptu a nalézt jeho slabiny. Sám autor v roce 2004 přispěl na vědeckou půdu dalším svým dílem, *Velkým rozvratem*, ze kterého je patrná obava z vývoje během dvou dekad, které jeho dvě knihy od sebe dělí. Ve druhé knize již poukazuje na otázky týkající se odlidštění, morálního úpadku, sociální, ekologické i jiné otázky, které se v praxi v demokratickém světě vyprofilovaly do podoby, se kterou v předešlém uvažování z 90. let nepočítal.

Dokázal Fukuyama ve Velkém rozvratu objasnit příčiny a nalézt řešení těchto nesnadných, komplikovaných a dennodenně skloňovaných problémů? A opravdu jsou to pouze slabiny stabilního a udržitelného politického zřízení, nebo přímo uvnitř tohoto systému je něco zásadně špatně, co je plodí? V bakalářské práci se pokusíme nelézt odpovědi. A jelikož bereme v potaz, že knihy byly vydány před několika lety, podíváme se také na to, jak se k dění Fukuyama vyjadřuje právě dnes, a zda svá stanoviska, která podal v knihách, rozšiřuje či s nimi třeba úplně neskoncoval.

V rámci studia kulturních teorií bude na tuto práci, která je primárně věnována myšlenkám již zmíněného Fukuyamy, nahlíženo prizmatem teorie Reného Girarda o lidské přirozenosti založené na touze podle tužeb druhých lidí. Výběr této teorie není nikterak náhodný, jelikož oba autoři vycházejí z Hegela a zpracovávají jeho myšlenky různým způsobem. Girard opracoval tzv. mimetickou teorii, která vede společnost téměř nevyhnutelně ke konfliktnosti a teorii obětního beránka, na kterém se skupinové zlo akumuluje. Tento mechanismus je podle Girarda cyklický a nevyhnutelný, je tedy velmi nekompromisní ve svém tvrzení. O to více nás bude zajímat, zda se tito dva myslitelé mohou stavět k sobě, a dokonce i obohatit jeden druhého v našem nestranném nahlížení na jejich východiska.

Tato práce si především klade za cíl představit a popsat Fukuyamův koncept o konci dějin. Odpovědět na otázky týkající se aktuálnosti jeho názoru na světové uspořádání. Cílem je pak nenásilně postavit Fukuyamovy postoje s myšlenkami Reného Girarda. Zároveň není cílem vytvoření predikcí, spíše se vší skromností nahlédnout do uvažování dvou zajímavých myslitelů.

V úvodu práce jsme zmínili, že pro nahlížení na Fukuyamův koncept o směřování dějin použijeme teorii Reného Girarda, proto se právě v tuto chvíli pokusíme o rychlou interpretaci teorie, již budeme provázeni posléze i v některých částech této práce. Girardova mimetická teorie si nárokuje jednoznačné odpovědi na vysvětlení kolektivní perzekuce a následného skupinového zla mířeného proti odlišným jedincům, jež v minulosti způsobilo např. upalování lidí na hranici, genocidu, nenávistné postoje vůči Židům a Romům. Dnes můžeme spatřovat ve společnosti analogii této nenávistné nálady, která vzniká při debatách o příchozích imigrantech, již do domácí společnosti vnášejí jinakost, tedy přicházejí s odlišnou kulturou, zvyky či idejemi. A dnes je už více než patrné, že o ohledem na tyto problémy u politických elit vzniká prostor k populistické rétorice, kterou konejší nevoli svých voličů.²

1. Koncept René Girarda

1. 1 Osobnost Girarda

René Girard je francouzský filosof, historik a především literární kritik, což se mu stalo v jeho životě osudným. Jeho pečlivá analýza literárních děl zapříčinila odhalení velmi zásadního vzorce, který je přítomen mimo obor literatury i filosofie, dosahuje totiž na všechny vědní disciplíny. Girard se totiž dostal do konfrontace s tím nejzásadnějším a nejpůvodnějším v oblasti života člověka, *lidskou přirozeností*. Na základě literárního bádání, které provedl v oblasti moderního romanopisectví, reflektoval vzorec lidského chování, který měl tendenci se stále opakovat. Tentýž vzorec byl promítán v dalších a dalších dílech bez dějinné návaznosti na sebe. V souvislosti s tím se z Girarda, literárního kritika, postupně začal stávat chtě nechtě kulturní a sociální antropolog.³

1.2 Mimetická teorie

Pro Girarda byla zásadní otázka autonomie moderního člověka. Za pomoci analýzy románů, které v sobě podle něho nesou „*tentýž vzorec, vzorec smrti a vzkříšení nebo přesněji konverze a vzkříšení,*“⁴ ji našel. Girard v jeho východisku

² Poznámka autorky.

³ Srov. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 7-10.

⁴ Cit. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 12.

odkrývá existenciální vzorec každého člověka, jímž odhaluje lidskou přirozenost. V tento okamžik vznikl prostor pro vysvětlení „*vztahu násilí a posvátna, lidské individuality i kolektivní konfliktuality*.“⁵

V jakém smyslu tedy Girard míní konverzi? Nikoli náboženském, ale ve smyslu „*nahlédnout skutečnost, že naše nezávislost na přemíře vzorů je pouze domnělá, že jsme shovívaví vůči vlastnímu mímétickému chování a svým vlastním stihomamům, stereotypům, ritualizovaným předsudkům*.“⁶ Autonomie člověka je tak fikcí, jelikož se ocitá v mímétické kleci. Konverzí je tedy míněno nahlédnutí osobního napodobování jedince, kterého považujeme za vzor. Jedinec touží napodobovat touhy někoho druhého, jež je pro něj inspirací, vzorem, fascinací a idolem.⁷

Mímétická teorie kultury si sebevědomě nárokuje objasnění zla a konfliktů ve společnosti. „*Je stále jednou z mála antropologických hypotéz, která se snaží vysvětlit kulturní a společenské jevy od jejich prvopočátků*.“⁸ Girard samotnou kulturu chápe „*jako sled do sebe zapadajících a generativně závislých skutečností, jejichž hybnou silou je nápodoba*.“⁹ Člověk podle něho má přirozenou potřebu vyhledávat ve svém životě vzory a následovat je v jejich touhách. Tedy nakonec toužit po tom, po čem touží jeho vzor, kterého si vybral - na základně obdivu k němu, charisma, sympatií a jiných skutečností, které ho odlišují od ostatních a vedou k fascinaci. Tato situace se nemusí zdát automaticky nebezpečná, ale pouze za předpokladu, že lidé jsou od sebe dostatečně vzdáleni a nejsou si přímými rivaly. V opačném případě se vzor může stát zároveň rivalem a dochází k rivalizujícímu mímétismu. Samotný počátek, kdy jedinec touží po předmětu totožném, jako jeho vzor, se spouští tzv. akviziční mimeze. Která se vždy stane nakonec tou rivalizující, jelikož předmět má několik tužebníků, kteří jsou si vzájemně rivaly. S narůstající rivalitou mezi vzorem a napodobitelem se pomalu dostává ze scény samotný objekt touhy, který původně svedl dva jedince na úskalí. Vzniká tedy situace, ve které jsou dva rivalové, mezi nimi vzniká silnější nápodoba a stírání rozdílů, začínají si být stále více podobní a ocitají se

⁵ Cit. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 12.

⁶ Cit. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 14.

⁷ Srov. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 14.

⁸ Cit. GIRARD, René, ANTONELLO, Pierpaolo a João Cezar de CASTRO ROCHA. *O původu kultury: hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 8.

⁹ Tamtéž.

v napětí. A jak z tohoto napětí vystoupit bez úhony, podle Girarda? Východiskem je nalezení obětního beránka, na kterého je nashromážděné zlo z vyhocené situace akumulováno. Čím konkrétnější oběť je nalezena - konkrétní jedince - tím lépe mechanismus funguje, jelikož akumulace zla je přímo mířena na bezmocnou, slabou a těžko bránící se oběť. Girarda definice takové oběti musí splňovat několik znaků. Vždy jsou podle něho užity stereotypní mechanismy označení - jedinec se nějakým způsobem odlišuje od majority - je viditelně jiný.¹⁰

Girard dokládá na historických událostech, jak se v dějinách katastrofické události opakují pravidelně a s nimi je i pravidelně užíván mimetický mechanismus v jeho nejhorší podobě. Nápodoba podle něho hraje důležitou roli v životě každého člověka, rivalita je všudypřítomná a z jednotlivců i skupin se pravidelně stávají oběti, které slouží k akumulaci nashromážděného společenského zla, aby se pročistil vzduch a společnosti mohly zase na nějaký čas fungovat poklidně. „*Nápodoba má potenciálně konfliktní povahu, vzhledem k tomu, že nápodoba je základem veškerého kulturního přenosu, pak také samotná kultura v sobě ukrývá skrytý antagonismus.*“¹¹

Zlomový okamžik vývoje člověka datuje Girard do doby vzniku křesťanství. „*Křesťanství jako první náboženství ukázalo oběť jako oběť a vraždu nazvalo vraždou.*“¹² Křesťanství se staví proti tomu dělat ze skupinového násilí možnost sociální soudržnosti, naopak tento přímočarý - Girardem definovaný - vztah tříští. Tradiční společnost fungovala na bázi Kaifášova výroku, tedy ve smyslu, že je lepší když zemře pouze jedinec, podle Girardovy rétoriky onen obětní beránek, než aby zahynulo společenství. A proti tomuto postoji stojí Kristova slova: „*Nenáviděli mě bez příčiny.*“¹³ Nesouhlas Boha s označováním a viněním oběti je významnou stopou v antropologii. S příchodem křesťanství má tak společnost nový obraz, novou cestu, jak morálně vyhodnotit takové násilí, a tím proti němu i bojovat. Východiskem z takové situace musí být vždy stát na straně oběti, nikoli se spolčovat a utužovat společenství na bolesti a utrpení perzekuovaného jedince nebo skupiny. Ale společnost a celý její vývoj je velmi složitý systém a stále platí, že každý člověk se

¹⁰ Srov. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 14.

¹¹ Cit. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. 1. vyd. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 14.

¹² Cit. BUDIL, Ivo T. *Zrození rasové ideologie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2013, s. 13.

¹³ Cit. Bible, Jan 15:24.

v něm rozhoduje jednotlivě, tedy třeba i pro cestu násilí, bez ohledu na dávné Zjevení. V dnešní době pak mnohem více než jindy, jak tvrdí Girard.¹⁴

2. Francis Fukuyama – Konec dějin a poslední člověk

Konec dějin a poslední člověk, kniha, která proslavila amerického spisovatele, ekonoma, filosofa, politologa a aktuálně profesora na Stanfordské univerzitě, shrnuje vývoj liberální demokracie. Fukuyamova myšlenka o konci dějin, ve smyslu, že lidská společnost se nachází na konci vývoje, jelikož dosáhla svého maxima, co se týče politického i ekonomického zřízení, sebevědomě vstoupila na vědeckou půdu a sklidila mnoho ohlasů. Jak těch pozitivních, tak i negativních. Východisko, že liberální demokracie nenachází jiné životaschopné alternativy opřel Fukuyama o myšlenky mnoha předních autorů, především pak Hegela interpretovaného Kojévem, Hobbesem nebo Platónem. Fukuyama tvrdí, že v době, kdy společnosti dostáhnou svých maxim, které jsme zmínili výše, „ustane vývoj *fundamentálních principů a institucí, protože všechny velké otázky budou zodpovězeny.*“¹⁵

Fukuyama vychází z Hegelovy dialektiky, ale převádí ji do podoby nematerialistické, která podle něho žene historický proces dvěma silami, totiž **moderní přírodovědou a bojem o uznání**. Moderní přírodověda podle něho diktuje světovému hospodářství vývoj směrem ke kapitalismu, jelikož planeta Země je obohacena o technické vymoženosti, díky kterým se propojuje. Globalizmus je nezastavitelný trend. Vytrácí se tak stará podoba ekonomické jednotky v podobě kmene, rodiny a proměňuje se napříč celým světem ve fungující kolos hovořící stejným jazykem, jazykem peněz, obchodu a zisku. V tomto globálním ekonomickém zřízení je nutná univerzální kultura, tedy homogenizace v mnoha vrstvách. Všudypřítomné kapitalistické metody a volné tržní hospodářství ještě neznamenají nutnou přítomnost demokracie jakožto politického zřízení v jednotlivých státech. Ač není pochyb o tom, že ty nejvíce prosperující země světa jsou zároveň i stabilními demokraciemi. To, co podle Fukuyamy je důkazem, že demokracie je nutné, a zároveň jediné možné politické zřízení, jež pozbývá vnitřních rozporů, které by ji zničily, je

¹⁴ Srov. BUDIL, Ivo T. *Zrození rasové ideologie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2013, s. 13.

¹⁵ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 12.

zakódováno přímo v každém z nás. Naše lidská přirozenost, která funguje na principu **touhy po uznání**. Každý člověk potřebuje být uznán jako lidská bytost. Hrdost, které se nám dostává při ocenění nás samých nebo společenství je pocit, pro který jsme ochotni vsadit všanc i svůj život. Hegel tuto touhu označil za hybnou sílu dějin. Podle Fukuyamy je právě v demokracii stvrzeno a zaručeno toto uznání důstojnosti a rovnosti každého člověka právním systémem.¹⁶

2. 1 Moderní přírodověda

Kant si před mnoha lety, konkrétně v díle *Myšlenky k všeobecným dějinám ve světoobčanském smyslu*, položil otázku, zda je možné určit směřování dějin, zda mají dějiny nějaký svůj konečný bod. A předpokládal, že ano.¹⁷

Fukuyama si stejnou otázku položil na konci 20. století a odpovídá na ni stejně, totiž, že *ano*. Nalezl tento směr díky dvěma ukazatelům, **moderní přírodovědě**, která zajistila kapitalismus neboli svobodné hospodářství a v lidské přirozenosti, které je součástí i **touha po uznání**. Dějiny jsou podle Fukuyamy lineární a jako důkaz svého mínění pracuje s moderní přírodovědou neboli vědeckými poznatky. Touha a moc překonat zákony přírody vznikla na počátku osvícenství. Můžeme si k tomu přiřadit dvě významná jména. Myšlenkově staršího Francise Bacona, který je považován za zakladatele novověkého myšlení. Zkoumání světa je dle něj založené na empirickém poznání, které dovoluje pochopit skutečné zákonitosti přírody a jen tak ji ovládnout pro potřeby člověka.¹⁸ Druhý významný představitel, který tvoří zásadní mezník ve filosofii, jelikož podrobuje veškeré poznání pochybám, je René Descartes.¹⁹ Věda a její vývoj nejenže uspokojuje lidskou touhu po prozkoumání, nalézání a pochopení nových věcí, tedy pro člověka charakteristickou lidskou zvědavost, ale také uspokojuje vlastnické pudy hmotných statků, které prostřednictvím vědy vznikají. „*Touha po ekonomickém růstu se jeví jako všeobecná charakteristika prakticky všech současných společností.*“²⁰ Však touha po materiálním

¹⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 11-15.

¹⁷ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*, s. 134-135.

¹⁸ Srov. STÖRIG, Hans Joachim a Petr REZEK. *Malé dějiny filosofie*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 231-233.

¹⁹ Srov. STÖRIG, Hans Joachim a Petr REZEK. *Malé dějiny filosofie*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 240-241.

²⁰ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 93.

bohatství a z něho všech plynoucích výhod není jediným pojátkem všech lidí napříč planetou Zemí.²¹ Ty další zmíníme v kapitole ve 2. kapitole.

Podle Fukuyamy je bláhové si myslet, že bychom se jako lidstvo měli chut' vracet k předmoderním postupům ve všech oblastech, při kterých je věda nepostradatelná. Její vývoj tedy není už zvrátitelný, a pokud by se tak stalo, jedinec snad přírodní katastrofou, která by smazala všechny poznatky o ní. Věda nám dovoluje překročit hranice. Územní i morální. To, že jsme dnes schopni sdílet téměř jakoukoli informaci z mnoha částí světa ihned do jiných koutů naší planety, je výsledkem existence internetu i dopravy na globální úrovni. Tohle je i jeden z důvodů, proč není téměř možné utajit nové poznatky před ostatními. Ty se naopak sdílejí a přejímají extrémně rychle.²²

Moderní přírodověda není pouze pozitivním nástrojem, ale skrývá v sobě i hrozbu. Tou nejnebezpečnější jsou podle Fukuyamy zbraně. Tvrdí, že všechny rozumné státy si jsou rizika ohrožení celé planety Země nepředvídatelným způsobem vědomi, a proto se nestává, že by je běžně používaly. Ač jako svět stále žijeme v tomto obrovském riziku absolutního zániku, nikdo z nás si už nedovede představit svět bez vědeckých poznatků, které moderní přírodověda do společnosti vnesla. A pokud se věda pouze a jen vyvíjí, nikoli nepracuje regresivně, je pravděpodobné, že na ni navázané instituce, jako je politická, sociální a ekonomická oblast, se budou nadále vyvíjet s ní. Nikoli naopak. Moderní přírodověda logicky podněcuje rozvoj vzdělání, urbanizace, byrokracie i industrializace.²³

Urbanizace a industrializace jsou živnou půdou pro fungující kapitalismus. Průmyslové zóny jsou zlatou pokladnou každého státu a továrny potřebují lidskou sílu, aby byly co nejproduktivnější. Není třeba více rozvádět, proč všechny tyto tři fenomény moderních dějin spolu souvisejí. Namísto je ale věnovat se vzdělání. Ukázkou pro důkaz neoddělitelné potřeby všech těchto prvků poukazuje na 60. léta ve Španělsku, kde byl původní zavedený merkantilismus²⁴ nahrazen liberální ekonomickou, která zemi dovolila propojení i s ostatními ekonomikami světa.

²¹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 93-94.

²² Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 100.

²³ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 96-108.

²⁴ Ekonomická teorie, která vznikla na přelomu 16. a 17. století a převládala až do doby průmyslové revoluce. Dnes je chápána jako ekonomický nacionalismus, byla zaměřena především na posílení myšlenek absolutistických vládců.

Ukázalo se, že výsledkem této výměny byl obrovský ekonomický růst. To zapříčinilo i masivní stěhování lidí z venkově do měst, a tak Španělsko dokázalo ustát takto progresivní dění. Urbanizace pak přinesla větší vzdělanost i zvýšila příjmy na hlavu každého jedince. Také politika se stala pluralističtější, začínalo se tedy vytvářet prostředí pro přijetí demokracie celkově, nejen do ekonomické sféry, ale především do společnosti, později tedy politické. Dobový ministr Rodo prohlásil, že až Španělé dosáhnou 2000 dolarů jako příjem na jednoho obyvatele, budou připravenější na demokracii jakožto společensko-politické zřízení. Roku 1874 se tak stalo. Obdobou situace Fukuyama ukazuje v Asii, v Japonsku, Tchaj-wanu či Jiní Koreji. Tyto země jsou mimochodem podle Fukuyamy důkazem, že nováčci nejsou nikterak znevýhodněni oproti starším tradičnějším zemím s liberálními principy, za kterou jsou tradičně považovány Spojené státy americké.²⁵

Také v Africe nastaly velké změny, totalitní vlády byly svrženy a nahrazeny demokratickými vládci. „*Rozhlédneme-li se po světě, zaznamenáme velmi výraznou celkovou korelaci mezi pokročilou socioekonomickou modernizací a vznikem nových demokracií.*“²⁶ Tradičně jsou nejstabilnější demokracie tam, kde je nejvyspělejší hospodářství, tedy v Severní Americe. S pádem Sovětského svazu, kde se neosvědčila jiná forma hospodářství nežli kapitalismus, se na stranu liberálních ekonomik i politického směřování přidávají i všechny ostatní státy Evropy, které byly roky podmaněny SSSR. Jedinou výjimkou ze všech zemí světa, kde se nikterak neuchytila demokracie, ač příjem na hlavu převyšuje třeba i země Evropy, je Blízký východ. Tekuté bohatství v podobě ropy nevyžadovalo společenské změny od původního stavu, Fukuyama tím míní v sociální struktuře, tedy mezi občany zemí, kteří by byli nuceni více podílet na politickém směřování. Toto bohatství totiž není výsledkem prací lidí, proto nebyla třeba žádná obrovská změna, která by přirozeně vedla k demokratickému uspořádání.²⁷

Samuel Huntington mluví také o opravdovém hospodářském zázraku v otázce ekonomického růstu jihovýchodní Asie. Nevyvracuje ani názor Fukuyamy. Že s rostoucí ekonomikou se vytváří ideální prostor pro demokracii. Demokracie však podle něho potřebuje západní hodnoty, na kterých stojí, a že je dost možná otázkou,

²⁵ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 119-121.

²⁶ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 121.

²⁷ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 121-124.

zda dokážou fungovat liberální ekonomie samostatně, bez demokracie v politice. Mohlo se zdát, že asijské tygři toho byli dobrým příkladem, kteří vyvraceli přesvědčení, že kapitalismus nemusí nutně vést k přijetí demokratických hodnot i ve společnosti - vždyť právě asijská kultura je tolik jinaká od té západní, národ má přednost před malými místními celky, společnost stojí v popředí před jedincem a harmonie má vítězit před konfliktem - a přesně tyhle hodnoty podle Huntingtona vedly k asijskému úspěchu, zároveň se ale staly i jeho slabinou. Krize asijské ekonomiky narazila na domácí kulturní prvky. Zdvořilost a silná pouta mezi lidmi dovozovala neekonomické chování, které bylo kryto z mnoha stran, jelikož síť lidí byla příliš prorostlá rodinnými vztahy. Obecně lze říci, podle Huntingtona, že přijímat vymoženosti modernity chce každý, ale mimozápadní společnosti k tomu nejsou ochotni přetvářet své kultury, proto toto přijetí není ve sféře sociální a politické.²⁸

Fukuyama si ihned po vykreslení fenoménu moderní přírodovědy vedoucí ke kapitalismu pokládá totiž odvážnou otázku, zda právě mechanismus moderní přírodovědy vede k liberální demokracii. Podrobuje zkoumání několik teorií, které napovídají, že by tomu tak opravdu mohlo být, ale žádná pro Fukuyamu není dostatečná. První argument, proč by progresivní industrializace měla tvořit demokracii, je podle něho funkcionalistický. Totiž demokracie nejlépe dokáže ustát konflikty, které vycházejí z ekonomiky. Druhý argument se týká úvahy v dlouhodobém měřítku, v případě, že je země pod nadvládou autoritářské mocnosti, například jednoho panovníka, který dokáže pozitivně ovlivňovat ekonomickou prosperitu státu, není zaručené, že po jeho smrti totožné dokáže někdo i někdo jiný. A poslední argumentací je, že industrializace podněcuje vývoj středostavovské vrstvy obyvatel, která má zájem se podílet na politickém dění, a s tím souvisejícím zavedením rovnosti práv do společnosti. V tomto argumentu, můžeme sami cítit, je přikládána velká váha vzdělání. „*Vliv vzdělání na politické postoje je složitý, ale z jistých důvodů se lze domnívat, že přinejmenším připravuje podmínky pro demokratickou společnost.*“²⁹ Sice při pohledu na svět jsou jasné náznaky, že souvislost mezi industrializací a demokracií opravdu existuje, avšak jasný důkaz

²⁸ Srov. ŽAKOWSKI, Jacek. *Obavy a naděje: rozhovory o budoucnosti*, Praha: Mladá fronta, 2004, s. 202-205.

²⁹ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 125.

nepodal žádný z těchto argumentů plně. Fukuyama proto hledá odpověď někde jinde.³⁰

2. 2 Touha po uznání

K pochopení Fukuyamy úvahy se vrátíme k myšlenkám Hegela³¹, jehož dialektika nás dovede ke směřování dějin. Boj o uznání je hnacím motorem lidských dějin, „uznání nám umožňuje obnovit zcela nematerialistickou historickou dialektiku.“³² Což se ukáže z pohledu Fukuyamy jako velmi užitečné při nahlížení na moderní dějiny takové, jaké je známe. Pro celkové pochopení důležitosti boje o uznání podle Hegele, ze kterého vychází Fukuyama, pro naše směřování dějin, je nutné pochopit, jakou představu měl Hegel o člověku a jeho přirozenosti.³³

Hegelův první člověk má podobnost se zvířaty, jelikož disponuje především biologickými potřebami jako je potrava, odpočinek a má velmi dobře vyvinutý pud sebezáchovy. Krom toho disponuje specifickou touhou po nematerialistických věcech. Jako je touha po uznání od druhých lidí, jelikož o svém sebevědomí potřebuje být utvrzen druhými, jen tak dochází k potvrzení člověka jakožto lidské bytosti, která má nezcizitelnou důstojnost. Rozdíl lidí a dobrodinců z říše zvířat je takový, že zvíře by jen těžko toužilo po něčem nebiologickém, například po medaili, která je symbolem uznání, prestiže ve společnosti. A jelikož my víme, že člověk je tvor společenský, jak už před mnoha lety pravil Platón, uznání od druhých lidí je pro něj velice důležité, nejen z důvodu postavení, ale také proto, že z toho plyne ono úplně základní uznání, uznání lidské bytosti.³⁴

Člověk je ochoten vsadit všanc dokonce svůj vlastní život, protože život bez sebevědomí plynoucí z uznání osobní důstojnosti druhými lidmi, nemá smysl. „*Právě vsazením života člověk dokazuje, že dokáže jednat proti nejsilnějšímu a nejzákladnějšímu instinktu, pudu sebezáchovy.*“³⁵ Proto podle Hegela první lidé stáli v konfliktech na život a na smrt. Existují tři možnosti, ve které mohl tento konflikt vyplynout. Zaprvé oba soupeři zemřou. Pokud zemře pouze jeden ze soupeřů, i tak zůstane druhý neuspokojen, jelikož nebude mít nikdo, kdo by ho mohl uznat. A třetí

³⁰ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 119-133.

³¹ Nutno podotknout, že Fukuyama vychází především z Alexandra Kojèva, který je řazen mezi Hegelisty.

³² Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 151.

³³ Poznámka autorky.

³⁴ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s.152-153.

³⁵ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s 155.

možnost vyústění boje je vznik vztahu pána a raba. Totiž, pokud jeden z nich - raději než by zemřel - je ochoten přijmout podřízenou roli vůči druhému, totiž rab se podmaní pánovi, neztratí svůj drahocenný život. Tento příběh nekončí příměřím ani rovným postavením, končí nerovným vztahem pána a raba. Pán je ten, který vsadil všanc svůj život, uspěl a ještě existuje někdo, kdo tuto skutečnost uzná, tedy rab.³⁶

Problém tohoto postavení panuje na obou stranách. Na první pohled patrnější je nevýhodná pozice raba, který je nucen být podřízen pánovi. Pod hrozbou nelítostného zacházení či kruté smrti, která ho děsí, se staví do pozice malého, nevýznamného a ustrašeného tvora, který je bez šance pocítit úplné lidství. A v Hegelově i Fukuyamově chápání není ani pán v nikterak výhodné pozici, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jediné uznání, kterého se mu může dostat je právě od podřízeného raba, kterého on chápe jako někoho s neúplným lidstvím. Do obou těchto pozic se kdokoli může vžít a vždy vyjde s myšlenkami, že ani jedno postavení není výhodné a neuspokojuje plně naše lidství a touhu po uznání. O pozici raba není nutné příliš rozvádět proč tomu tak je, ale ani pozice pána by pro nás nebyla radostná, jelikož sami víme, že ocenění a uznání, které se nám za život dostaly, pro nás byly významné podle toho, nakolik jsme si vážili a uznávali jsme člověka, který nám je udělil. Při hlubším zkoumání se dokonce dobereme k tomu, že pozice raba v sobě skrývá potenciál něčeho velkého. Jelikož pán zažívá život spíše stagnační, jelikož všechno mu obstarají jeho otroci, tudíž se nerozvíjí ale jakoby hibernuje. Zato rab, který není plně lidský ve vztahu s pánem, získává zpět odvahu, a tím i lidství, jelikož se rozvíjí, pracuje, činí se a s tím roste jeho sebevědomí, zároveň i touha změnit jeho postavení. Ráb se setkává tváří tvář s přírodou, kterou v rámci jeho činění mění, utváří ji podle svých potřeb. Užívá a rozvíjí nástroje, aby pro něho práce byla jednodušší, toto všechno vede k uvědomění si sebe sama díky tvůrčí činnosti, která je ryze lidská. Svoji svobodu nemá šanci pocítit v reálném životě, v otrockém postavení, o to více na ni dosahuje ve své myslí. Dokonce lze říci, že kontakt se svobodu, její vnímání, promýšlení je mnohem citlivější a upřímnější, nežli reálná svoboda pána. Rábova v mysli nakročená cesta za svobodou vyžaduje ale ještě mnoho odvahy, nežli se za ni reálně postaví.³⁷

³⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s.153.

³⁷ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 192-195.

Významně zde vstupuje do popředí křesťanství, se kterým Hegel - a po jeho vzoru i Fukuyama - pracuje. Oba jsou toho názoru, že právě křesťanství je „nejdůležitější rabskou ideologií a jedinou, která vede přímo k realizaci společností založených na volnosti a rovnosti zde na zemi.“³⁸ Označení *absolutní náboženství* nepoužívá Hegel ve smyslu ostrého zaujetí z vlastního kulturního prostředí, ale „kvůli objektivního historického vztahu, který existoval mezi křesťanskou doktrínou a vznikem liberálně-demokratických společností v západní Evropě.“^{39 40}

Podle Fukuyamy Velká francouzská revoluce byla bojem o uznání křesťanských hodnot obecně do společnosti a snahou povýšit je i na právní úroveň. Při tomto aktu došlo k zasazení se o změnu, kterou měli rabové ve své hlavě sofistikovaně promyšlenou, s ohledem na dlouhý čas v otrocké podřízenosti, a zároveň o toto uznání, kterému věřili, pokořili strach z kruté smrti, který byl pro ně specifický. Rabská revoluce a jejich vítězství započalo prosazování křesťanské svobody a rovnosti mezi všechny. V tento čas se začala utvářet liberální demokracie napříč všemi státy západního světa.⁴¹

Pokusili jsme se pochopit dvě skutečnosti, které určují chod dějin, moderní přírodovědu, která zapříčinila vznik vědy a nových technologií, vedle toho ryze lidskou vlastnost, kterou v sobě má ukrytou každý z nás, touhu po uznání. Fukuyama nám ukázal, že moderní přírodověda vede ke kapitalismu, avšak není jasným vodítkem pro vznik demokracie jakožto politické zřízení, pro cestu za demokracií nám stačilo pochopit touhu po uznání, která je podle Fukuyamy oním „*chybějícím článkem mezi liberální ekonomikou a liberální politickou.*“^{42 43}

I přes tyto skutečnosti jsme stále svědky transformací států, které přijaly demokratické hodnoty a za několik let poté upadly do totalitních vlád, demokraticky. Fukuyama popisuje situaci, proč tomu tak je. Že totiž „*důvod, proč se liberální*

³⁸ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 195.

³⁹ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 195.

⁴⁰ Poznámka autorky

⁴¹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 192-205.

⁴² Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 202.

⁴³ Poznámka autorky.

demokracie nestala univerzální ani stabilní poté, co získala moc, spočívá zejména v nedokonalosti shody národů a státníků. ^{44 45}

Fukuyama odmítá myšlenku, že by se kulturní předpoklady jednotlivých národů nedaly sloučit s demokracií. Rozpady demokracií, kterých jsme byli doposud svědky, nesouvisí ani tak s nepřekročitelnou kulturní překážkou, jako spíše s neschopností dílčích osobností a jejich rozhodnutími, které státy přivedly do nesnází. Demokracie je podle Fukuyamy přenositelné politické uspořádání, které je zároveň tím nejracionálnějším ze všech ostatních existujících a „*vyhovuje obecnější lidské osobnosti napříč různými kulturami.*“ ^{46 47}

2.3 Thymos

Z výše řečeného by se mohlo zdát, že neexistuje problém přijmout demokracii ve všech částech světa tak, aby fungovala pro lidi obecně. Ve druhé části Konce dějin vyjádřil Fukuyama určité obavy, které se týkají zacílení dějin. Abychom tyto obavy mohli plně pochopit, nahlédneme do Platónovy Ústavy. ⁴⁸

Už Platón se zajímal o lidskou přirozenost. V návaznosti na to rozděloval lidskou duši na tři části. Ve čtvrté knize Ústavy pojednává o společnosti a důležitosti některých lidských vlastností pro ni. Platon společnost přirovnává k lidskému tělu, které pro jeho přežití musí dokonale fungovat. V každém těle je i duše a duše se skládá ze tří částí - rozumové, žádostivé a vznětlivé. Žádná z nich nesmí podle Platóna být v převaze a vládnout nad ostatními. Harmonie je pro pořádek nezbytná. Dělení lidské duše na tři části zrcadlí ideální obec v Platónových úvahách. ⁴⁹

Ideální obraz polis, všechny lidské vlastnosti důležité pro její chod, potažmo složky v obci, které naplňují tyto lidské vlastnosti, by byly příliš obsáhlé při bližší analýze, nám postačí si propůjčit jednu ze složek lidské duše, se kterou pracuje i pro nás důležitý Hegel a po jeho vzoru pak Kojéve, který ho interpretuje a z něho následně čerpá Fukuyama, tou je thymos, který je spřízněn s rozumovou částí duše. ⁵⁰

⁴⁴ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 210.

⁴⁵ Poznámka autorky.

⁴⁶ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 217.

⁴⁷ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 217.

⁴⁸ Poznámka autorky.

⁴⁹ Srov. PLATÓN. *Ústava*. 4., Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2005, s. 108-140.

⁵⁰ Poznámka autorky

Thymos je - dá se říci - lidská sebeúcta, není to to samé jako touha po uznání. Je spjat s rozumovou částí duše, protože právě ona nám naznačuje, zda volíme spravedlivě a správně, či nikoli. Dovoluje nám pocítit hněv a hanbu, pokud v našem rozhodování vyhraje spíše pudovost, nežli přirozeně lidská složka duše. Thymos je „něco jako vrozený lidský smysl pro spravedlnosti.“⁵¹ Každý člověk přirozeně věří ve svoji hodnotu, primárně, potom také v hodnotu druhých, a pokud dojde k jejímu nepřiznání, způsobuje to emoci hněvu. „*Pojmy Thymos a touha po uznání se částečně liší, protože první označuje část duše, která věcem připisuje hodnotu, a druhý činnost thymu, jež od jiných žádá, aby toto hodnocení sdíleli.*“^{52 53}

Obavy Fukuyamy začínají právě v souvislosti s touto lidskou sebeúctou, *thymos*. Protože kde končí ona touha po uznání, kterou zastupuje? Co když člověk bude po ní nenasytný a nad ostatními se bude povyšovat? Jistě, to se podle Fukuyamy může stát. V ten okamžik se *thymos* promění v megalothymii, kterou můžeme spatřit například, když se jedinec snaží podmanit si druhé nebo rovnou celý národ. Megalothymie pravděpodobně pramení z nesoudného mínění o sobě. Opakem jí je isothymie, která je touhou po tom, aby nás ostatní uznali za sobě rovné. Je naprosto patrné, že megalothymie je velmi problematická ve společenském a politickém životě. A možná bychom těžko domyslili, že obdobně nebezpečná je isothymie. „*Liberální demokracie může z dlouhodobého hlediska vnitřně rozložit přemíra megalothymie nebo naopak přebytek isothymie v podobě fantastické touhy po rovném uznání*“⁵⁴ Jsou totiž zákonitosti přírody, které nemůžeme podle Fukuyamy přehlížet a pokud bychom přistoupili jako společnost k absolutnímu popírání nerovnosti, třebaže člověk, který je kvůli úrazu hendikepován a odsouzen k životu bez nohou, a my bychom zapřísáhle hájili jeho rovnost nejen duševní, ale i fyzickou, nebyli bychom objektivní. K úplné rovnosti společnosti reálně nikdy dovést nechceme, bylo by to proti přírodě. Naopak musíme uznat, že Nietzsche se podle Fukuyamy nemýlil, když přikládal důležitost megalothymii v konceptu jeho Nadčlověka, protože pokud pomyslíme na veškerou tvůrčí činnost jako je divadlo, literatura, výtvarné umění nebo třeba hudba, všechny

⁵¹ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s 168

⁵² Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s 169.

⁵³ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 167-169

⁵⁴ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 298.

tyto činnosti potřebují odvahu, částečnou dravost a touhu vystoupit z davu, jinak by jen těžko tyto krásné věci někdy mohly spatřit světlo světa.⁵⁵

Jako lidem nám podle Fukuyamy nezbyvá nic jiného, nežli se naučit pracovat s potřebnou dávkou megalothymie, kterou dokonce kapitalistické společnosti vyžadují a podporuje to jejich produktivitu. Existují místa, kde se v rámci společnosti na konci dějin dá velmi dobře tato regulovaná vlastnost uplatnit. Například v rámci obchodování, v politickém životě, ale třeba i při koníčcích, které s láskou provozujeme, třeba při sportu.⁵⁶

Druhá obava, kterou Fukuyama vyjadřuje, že bychom v opačném případě mohli skončit v podobě posledních lidí jako ti, kteří jsou pohodlní, zlenivělí, bez chuti usilovat o nějaký vyšší cíl s ohledem na blahobyt, kterým se obklopujeme. Na druhé straně se z nás mohou stát krvelační a bezpátevní lidé, kteří bojují v bitvách, které jsou nám historicky známé, s tím rozdílem, že budeme užívat technicky zdatnější zbraně.⁵⁷

Fukuyama polemizuje o důležitosti konfliktu v životě člověka. Vzniká obava, že jakmile se lidstvo ocitne ve fázi, kde bude panovat smír s absencí zla a nebude tedy existovat spravedlivá věc, pro kterému by bylo nutné vsadit svůj život všanc, začnou bojovat proti ní. Jednoduše bude rozpoután konflikt jen z důvodu potřeby konfliktu. Ona znuděnost všudypřítomnou spravedlností, mírumilovným prostředím a blahobytem - jakožto výsledkem z úspěšného stále rostoucího kapitalismu a fungující demokracie – může povzbuzovat nihilismus.⁵⁸

Přes všechna rizika, která v sobě demokracie s ohledem na lidskou přirozenost nese, je pro Fukuyamu stále tím nejlepším systémem, který dokáže smířit všechny části lidské duše. Fukuyama názor je, že obecně nikdy nemůžeme očekávat, že každý člověk bude spokojený. V žádném systému tomu tak nebude, máme tedy alespoň přijmout takový systém, který je našemu lidství nejbližší a uspokojuje nejvíce všechny tři části naší duše. Pro obraz budoucnosti Fukuyama použil alegorii o vozech. Jednotlivé vozy, které směřují do stejného města – tím míněno jednotlivé národy směřující do stejného cíle, liberálnímu politickému zřízení a tržnímu hospodářství – se nakonec v něm potkají. Sic každé auto bude v jiném hávu, některé budou setrvávat

⁵⁵ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 288-299.

⁵⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 299.

⁵⁷ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 309.

⁵⁸ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 311-314.

delší dobu v poušti před městem, potkají se konflikty, ale většina vozů bude mít cílovou stanicí totožnou. Těžko však odhadnout, zda posádka auta, která přijede do města, po chvíli nezjistí, že žítí v něm je nevyhovující a nenabyde chuti vydat se cestou jinou.⁵⁹

3. Francis Fukuyama: Velký rozvrat

S odstupem sedmi let od vydání *Konce dějin* se Fukuyama ve své druhé knize *Velký rozvrat* pouští do analýzy společnosti, jejího chodu a jejího fungování. Oproti předchozímu myšlenkovému pojednání v knize *Konec dějin a poslední člověk* se zde vydává na misi rozklíčovat ambivalenci nynější společnosti. Totiž, z hlediska hospodářského a technologického se rozvíjíme a posouváme rychlostí blesku. Naproti tomu v centru tohoto jsou lidé, jakožto tvůrci obojího, zároveň také ti, kteří jsou nositeli bídy, která s přechodem doby postmoderní k informační nastala. Největší změnu Fukuyama zaznamenává ve společnosti. Popisuje rozvíjející se kriminalitu, rozvodovost, velký pokles porodnosti, pokles důvěry v instituce, a také lidí k sobě vzájemně. Tradiční forma rodiny se zúžila do podoby nukleární rodiny, často ani to ne, jelikož vychovatelem dětí bývá jen jeden z rodičů, převážně pak ženy bez podpory otce dítěte, tedy odkázané na sociální dávky. Ženy jsou samostatné, výdělečně činné, přesto nedosahují srovnatelných platů za totožnou práci jako muži, navzdory tomu, že se na úkor práce vzdávají svých mateřských povinností, což má dopad na jejich potomstvo.⁶⁰

Fukuyama posun do informačního věku považuje za zásadní, nesoucí s sebou neduhy společenské. Totožně jako tomu bylo u přechodu lovecké společnosti k té zemědělské a jí zase ke společnosti neodlučitelne od průmyslu. Definuje informační společnost jako tu, kde jsme už nevratně závislí na technice, ke své existenci potřebujeme chytré stroje a typický pracující člověk buď svoji činnost orientuje na práci ve službách, v korporátních společnostech, v byrokracii nebo v softwarové firmě. Informace, jejich dostupnost a aktuálnost jsou zásadní pro každého z nás. Informace se předávají nesmírně rychle a jednoduše, alespoň oproti časům minulým. Přenos informací ruší hranice mezi státy, společnost je více globalizována, i na

⁵⁹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 314-318.

⁶⁰ Srov. LOUŽEK, Marek. Francis Fukuyama: Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu. In: *Slovenská akadémia vied* [online]. s. 3 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02031218Louzek%20-%20rec.pdf>

základě hospodářství, které by bez přenosu informací nemohlo fungovat. Nejvyšší hodnoty, kterých si v dnešních demokraciích vážíme, jsou svoboda a rovnost. Objevují se však, podle Fukuyamových slov, zlořády, které jsme výše jmenovali, které silně znepříjemňují život v nejbohatších částech světa. Zhruba od poloviny šedesátých let do počátku devadesátých let minulého století můžeme zasadit jejich vysoký růst. Obecně lze mluvit o poklesu morálky ve společnosti. Není třeba chodit příliš daleko pro důkazy, krom toho, že existuje mnoho statistik, které toto číselně stvrzují, přesvědčivým důkazem jsou situace odehrávající se denně v životě každého z nás. Fukuyama pracuje s mnoha skutečnostmi, myšlenkami významných autorů, které vychází z jeho zásadního přesvědčení, a to, že morální úpadek přímo souvisí s přechodem společnosti z doby průmyslové do té informační, že všechny vymoženosti podporující náš prosperující hospodářský systém v sobě nesou něco, co podněcuje změnu v chování lidí. Základní jsou změny tři, odehrávají se v oblasti kulturní, ekonomické a technické. Fukuyama připouští myšlenku Josepha Schumpetera, který tvrdil, že technika se stala tvořivou zkázu v mezilidských vztazích.⁶¹

3. 1. O společenském řádu

Fukuyama se přes svoji reflexi ve Velkém rozvratu nevzdává přesvědčení, že i v něčem špatném, co jsme výše popsali a jeví se jako jednoznačně negativní, lze najít něco dobrého. Toto jeho přesvědčení plyne z důvěry v lidskou přirozenost člověka. Mravní pravidla jsou totiž něco, co každý člověk podle něho produkuje automaticky, tedy přirozeně. Podle Fukuyamy jsme lidé přirozeně společenští, mnoho našich pudů nás navádí k tvorbě morálních pravidel a jsme majiteli něčeho velmi vzácného, co nám dovoluje vymýšlet nové postupy při stmelování a sjednocování se, totiž rozumu. Opírá se o mnohé empirické výzkumy napříč vědními obory, které jeho přesvědčení stvrzují.⁶²

Pokud jsme uvěřili Fukuyamovi koncept lidské přirozenosti, která je založená na touze po uznání, pojďme zkoumat, co nám tento lidský pud přináší pozitivního a co negativního. Z historické zkušenosti lze nabýt přesvědčení, že společnosti, jejichž

⁶¹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 15-18.

⁶² Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 18.

obyvatelstvo je semknuté a jejich společenský řád je pevný fungují lépe. Lze pozorovat jiný průběh a vývoj sociálního chování vedle toho politického a hospodářského. Obě se mají tendenci vyvíjet přímočaře, sociální sféra však podle Fukuyamy cyklicky. I když se společnosti mění, díky zdokonalující se technice za poslední dekády neuvěřitelně rychle, společenský řád je stále třeba, ale aby obstál a byl pevný, je nutné vytvořit normy nové, které stíhají rozvoj ekonomiky i techniky.⁶³

Velký význam Fukuyama přikládá sociálnímu kapitálu,⁶⁴ který se snaží zkoumat a popsat ze tří typů dat, které ho určují. Všechna data v knize zaznamenává od 50. let 20. století do počátku 21. století v mnoha vyspělých zemích.⁶⁵ Prvním určujícím faktorem pro jeho analýzu jsou údaje o trestné činnosti, druhým jsou potom údaje v rámci fungování rodiny, s tím tedy související natalita, počet uzavřených sňatků, rozvodovost a počet nemanželských dětí. Posledním faktorem, který podléhá zkoumání, jsou výsledky průzkumu, které se soustředí na hodnoty, důvěru a občanskou společnost obecně.⁶⁶

Analýzou dat z dostupných zdrojů jednotlivých států dochází Fukuyama k závěru, že pokles sociálního kapitálu ve společnosti ukazuje obecný trend nárůst zlořádů v různých podobách a v různé míře v jednotlivých státech a to od 60. let minulého století. Zlořády míní tendence jako je např. pokles porodnosti - který byl třeba specifický pro Itálii a Španělsko, státy jako Japonsko a Jižní Korea naopak před tímto trendem obstály, avšak bojovaly zase s poklesem důvěry.⁶⁷

Mezi důvody vzniku zlořádů se obecně řadí několik jevů, jako je nárůst chudoby, nebo naopak blahobytu. Možné je, že jsou tyto změny ve společnosti důsledkem politiky moderního sociálního státu. A poslední, čtvrtý názor, který obecně panuje, je, že za změny může kulturní posun, který souvisí s úpadem náboženství a vzrůstajícím individualismem ve společnosti. Fukuyamu plně nepřesvědčil ani jeden argument, jelikož se zamýšlí, proč došlo k velkému rozvratu v 60. letech a ne již o

⁶³ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 23-24.

⁶⁴ Schopnost lidí spolupracovat pro společný účel ve skupinách a v organizacích.

⁶⁵ Spojené státy, Velká Británie, Švédsko, Japonsko, Kanada, Austrálie, Nový Zéland, Francie, Německo, Nizozemsko, Itálie, Španělsko, Norsko, Finsko a Jižní Korea

⁶⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 32-36.

⁶⁷ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 73.

několik generací dříve.⁶⁸ Lze usuzovat, pokud nastal zhruba ve stejném časovém období napříč mnoha státy, že má zásadní příčiny, které souvisí s přechodem společnosti do nového období. Totožně jako když v 19. století se přecházelo ze zemědělské společnosti na průmyslovou.⁶⁹

Společenský řád stojí na dvou základních pilířích, jedním z nich je biologická stránka člověka, se kterou se pojí lidská přirozenost. A potom druhý pilíř, totiž lidský rozum. Vědní obory již potvrdily, že skutečně existuje něco, co můžeme nazývat lidskou přirozeností, se kterou souvisí potřeba být společensky a politicky angažovaný a disponovat schopností vytvářet pravidla pro společenský řád. Lidský rozum je pak spolehlivý zdroj, který nachází řešení v situacích, kdy společnosti upadají do bezpráví či chaosu.⁷⁰

Fukuyama svoji víru ve schopnost lidí vytvářet sociální normy - v momentě, kdy jsou vyčerpány - dokazuje několika příklady. Věří, že skutečně existuje něco v každém z nás, co přirozeně dává věci do pohybu, a na co se v kritických momentech můžeme spolehnout. Dokazuje to při analýze kultury slugging⁷¹, ukazuje na teorii her, tabu incestu, altruismu, prosociální chování či životu opic. *„Je totiž dost možné, že právě agresivní a násilná povaha opičího předka lidí a současných šimpanzů se stala hybnou silou inteligence, pospolitosti a spousty dalších kooperativních charakteristik lidské přirozenosti.“*⁷²

3. 2 Gemeinschaft a Gesellschaft

K tomu, že Fukuyama přirovnával přechod z moderní doby k informační totožně zásadní, jaký byl přechod zemědělské společnosti k průmyslové, použil Tönniesovu klasifikaci typů společenských vztahů. Posun norem, který se odehrával na základě technických výdobytků doby a také v hojně přijatými osvíceneckými názory. Snoubení těchto dvou skutečností zapříčinilo obrovské změny v životě lidí.

⁶⁸ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 77-77.

⁶⁹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 142.

⁷⁰ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s.151-152.

⁷¹ Slimáci kultura, která vznikla v 80. letech jako odpověď na vyhlášku vlády, která vytvořila speciální pruh na silnici do Washintonu high-occupanci vehicles.

⁷² Cit. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s.187.

Racionální smýšlení mělo obrovský dopad na vědeckou půdu, kde šli do popředí pouze exaktní vědy. Ruku v ruce s tím, že svět více technizoval. Vznikla složitá železniční síť, výroba byla závislá na strojích, obecně lze říci, že manufakturní činnost se rázem proměnila v obsluhu velkých výrobních strojů, které pracovaly mnohem rychleji a schopněji, také se těžily se nové zdroje energie. Všechno toto způsobilo obrovskou migraci uvnitř států, odchod lidí z vesnic do měst, kde se jejich život rapidně změnil. Což s sebou přineslo i velké změny ve společenských poměrech. Tönnies na konci 19. století o typech lidských vazeb uvažuje v díle *Gemeinschaft und Gesellschaft*.⁷³

Gemeinschaft neboli pospolitost se vyznačuje silnými lidskými vazbami. Tönnies je označit jako rodinné vztahy, sousedské vztahy a přátelské. Pro rodinné je typická pokrevní blízkost, pro sousedské je charakteristický obraz života společnosti na vesnici. Lidé se denně setkávají a vzniká zde známost v rámci malého území. Lidé jsou na sebe takzvaně zvyklí. Spojuje se společná práce, organizace a správa určitého území. Přátelské vztahy jsou nezávislé na obou výše zmíněných typech. Lidé spojuje stejné či podobné názory, tyto vztahy nemají vnitřní nutnost. A všechny tyto tři zmíněné typy vztahů Tönnies označuje jako pospolitost.⁷⁴

Gesellschaft neboli společenství je potom podle Tönnies založené na užitečnosti a racionalitě. Jde o vztahy, které jsou jen částečně založené na pospolitosti, pak úplně cizích lidí, obecně vzato i vztahy mezi celými národy či státy.⁷⁵

Že „společenský řád státu je možný jen jako nadřazený právní řád společnosti, jež se buduje z mnoha menších pospolitostí,“⁷⁶ mluví i Coreth, který vidí pospolitost jako důležitou složku fungování společenského řádu.

3. 3 Společnost bez hranic

Fukuyama spojuje velký rozvrat s kulturou toužící bourat hranice. Tímto tématem se zabýval i vídeňský filosof Liessmann, který ve svém myšlenkovém pojednání v knize *Chvála hranic* přiřazuje krizi dnešní společnosti stejnému

⁷³ Poznámka autorky.

⁷⁴ Srov. TÖNNIES, Ferdinand, *Community and civil society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 27-29.

⁷⁵ KATRŇÁK, Tomáš. *Sociologická koncepce Ferdinanda Tönniese* [online]. In: . 2004, s. 7 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2004/SOC705/um/02_lekce_Tonnies.pdf

⁷⁶ Cit. CORETH, Emerich. *Co je člověk?*. 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 168.

problému. Podle Liessmanna jsou hranice něco, co je zcela přirozené a ve vnímání okolního světa pro člověka zásadní. Tvrdí, že na počátku všeho musí být hranice, kdyby nebyly, nemohli bychom nic vnímat, vše by pro nás bylo nerozlišitelné. Neměli bychom proto dovolit být svázáni duchem dnešní doby, který chce hranice překračovat či úplně rušit. Nabývá obavy, že uvědomování si hranic jakoby by bylo dnes nechtěné a nežádoucí, vůbec o nich přemýšlet, natož hovořit.⁷⁷

Liessmann krizi moderní společnosti přisuzuje tomuto problému, říká ale, že, „*na historickém obzoru se však žádná perspektiva překonání kapitalismu nerýsuje.*“ Takže pokud nás podle Liessmanna potká velká systémová krize, je nutné „*vytvořit rovnováhu mezi privátními zájmy a veřejným blahem, mezi trhem a státem, mezi individuální svobodou a sociální jistotou, mezi bezmeznou chtivostí a zodpovědným umírňováním, rovnováhu, již se zjevně nedostává.*“⁷⁸ A k tomu neodmyslitelně patří povědomí o významu hranic.⁷⁹

Fukuyama ke stejnému tématu připomněl v knize Velký rozvrat reklamní kampaň z konce dvacátého století, která nesla název *No limits* a měla pozitivně představit obraz budoucnosti. Mladí sportovci v ní překračovali hranice a svým chováním bořili představu o smrtelnosti člověka, jakoby se snažili připomínat Boha, ve smyslu takovém, že mohli všechno, co se běžnému člověku zdá nemožné nebo příliš nebezpečné. Skákali z obrovských výšek amerických kaňonů do vody, pobíhali po střeších mrakodrapů, jako by to bylo úplně běžné. Působili velmi sebevědomě, mocně a nezranitelně. Skoro tak jako Nietzscheho Nadčlověk. Na tomto příkladu ukazuje Fukuyama mentalitu moderní společnosti. A jak je dnes patrné, kultura individualismu, ve které je běžné porušovat stará pravidla a bourat hranice, se řítí do velkého problému. Jelikož každá fungující společnost potřebuje řád a společenský řád je bezpochyby navázán na určitá omezení každého člověka.⁸⁰

⁷⁷ Cit. LIESSMANN, Konrad Paul. *Chvála hranic: kritika politické rozlišovací schopnosti*. Praha: Academia, 2014. XXI. století, s. 12.

⁷⁸ Cit. LIESSMANN, Konrad Paul. *Chvála hranic: kritika politické rozlišovací schopnosti*. Praha: Academia, 2014. XXI. století, s. 12.

⁷⁹ Srov. LIESSMANN, Konrad Paul. *Chvála hranic: kritika politické rozlišovací schopnosti*. Praha: Academia, 2014. XXI. století, s. 12.

⁸⁰ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*, Předmluva.

Individualismus má své myšlenkové kořeny v racionalismu Reného Descarta. Prohlouben byl v osvícenství, kdy rozum je v rukou autonomního vládce, dále se pak rozptýlil do celé společnosti, kdy lidé začali vyžadovat totožné autonomní právo, kterého dostali po Francouzské revoluci. Další etapou je pak „moderní demokracie, které spočívá na čistě kvantitativním sčítáním jednotlivých autonomních individuí.“⁸¹

82

Pokud uvažujeme o svobodě, musíme ji taky pojmově ukotvit. Všichni pro nás důležití myslitelé, kteří nás touto prací provázejí, hovoří o nutnosti svobody. Ale už Hegel řekl, že svoboda neznámá nezávazné a nekonečné chtění, tomu by odpovídala spíše svévole. Svoboda je podřízena odpovědnosti. Odpovědnost pak pramení z našemu závazku ke světu, k přírodě a ke druhým lidem.⁸³

Girard si uvědomuje totožné, a dokonce nalézá východisko. Nebyl by příliš daleko od Coretha ani Fukuyamy.⁸⁴ Oba si totiž uvědomují pozitivní vztah lidského společenství, kde teprve svoboda člověka může být plně uskutečňována, jelikož člověk se podle Coretha uskutečňuje pouze ve vztahu Ty a já. Společnost tedy nemůže být symbolem pro omezení svobody jednotlivců, ale prostorem pro uskutečňování konkrétních svobod člověka, a to v interakci s druhým, v plném a laskavém přijetí ostatních.⁸⁵ Pro Girarda je totožné obsahem křesťanské věrouky, která je pro něj východiskem z konfliktnosti ve společnosti.⁸⁶

3. 3. 1 Otázka svobody

Z výše řečeného, zdá se, by byla chyba vnímat svobodu bez hranic. Vystává otázka, proč by svoboda neměla být absolutní, ale měla by být regulována hranicemi. A kdo tyto hranice určuje? Coreth používá pojem vázanost svobody, která ji nijak neumenšuje. Naopak ji podporuje k aktivitě, která však má své hranice. Spočívá totiž v mravnosti. Mravnost je primární zkušeností lidského bytí, a také samotný předpoklad pro svobodu. Hegel tvrdil, že „pravá svoboda je mravnost.“⁸⁷

⁸¹ Cit. CORETH, Emerich. *Co je člověk?.* 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 167.

⁸² Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?.* 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s.167.

⁸³ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?.* 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s.168.

⁸⁴ Poznámka autorky.

⁸⁵ Srov. CORETH, Emerich. *Co je člověk?.* 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s.170.

⁸⁶ Poznámka autorky.

⁸⁷ Cit. CORETH, Emerich. *Co je člověk?.* 2. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 110.

V praxi to můžeme chápat tak, že kdykoli stojí člověk před nějakým rozhodnutím, jeho volba je také obrazem jeho samotného. Výsledkem jeho rozhodnutí není prázdná a ničemu nepodmíněná odpověď, ale vztahuje se na otázku po něm samotném. Výsledek volby je tak obrat k sobě sama.⁸⁸

Také český filosof Jan Sokol hovoří o svobodě jako o závazku vůči druhému člověku. Svoboda je podle něho spjatá s pravidly. Velmi často používá banální příklad pro pochopení tohoto principu svobody jakožto závazku. Podle profesora Sokola se jednoduše nemůžeme vydat autem na silnici s tím, že máme právo nakládat se svojí svobodu jakkoli, a že se třeba rozhodneme vydat bleskovou rychlostí do protisměru. Tím jistě prokážeme svoji svobodnou volbu, ale ohrozíme život ostatních lidí a nakonec i ten svůj. Pocit svobody v každém z nás je ohraničen pravidly dané společnosti. Podle Sokola o pravidlech lidé běžně nechtějí slyšet, nezní totiž příliš sympaticky, že musíme dodržovat pravidla, ale ona pravidla jsou právě tím, co nám dovoluje žít pohodlně a předvídatelně. Jelikož pokud dodržujeme určitá pravidla, lépe řečeno závazky vůči druhým, můžeme i my počítat s tím, že oni to vůči nám mají stejně. Můžeme tedy celkem v klidu jet po dálnici vpravo, s pocitem částečného klidu. Nepočítáme totiž s tím, že by si někdo chtěl dokazovat svoji osobní svobodu tak, že by vjel do protisměru a další tím ohrozil. Pravidla jsou pro svět obecně důležitá. Vždy jsou vytvořená podle kulturního zázemí daného společenství. Nejsou však podle Sokola globální, nejsou všude stejná, ale minimálně jsme všichni zvyklí, že v rámci života ve společnosti jsou součástí každodenního života, našeho rozhodování i naší předvídatelnosti, díky tomu je pro nás všechny svět čitelnější. Tyto pravidla a pocit bezpečí mohou vyprchat s překročením hranic našeho kulturního prostředí, kde mají své zázemí.⁸⁹

O odpovědnosti vůči svobodě hovoří i katolický kněz Tomáš Halík, který říká, že „*svoboda je spojená s odpovědností předpokládá určitou zralost a myslím si, že ten stupeň zralosti stále není takový, jaký by měl být.*“⁹⁰

⁸⁸ Poznámka autorky.

⁸⁹ Srov. SOKOL, Jan. *Jsou lidská práva přirozená?*. Přednáška [Právnická fakulta UK; 31. 10. 2016]

⁹⁰ Cit. HALÍK, Tomáš. Tomáš Halík: *Ještě nejsme připraveni na demokracii*. Euro [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <http://www.euro.cz/politika/tomas-halik-jeste-nejsme-pripraveni-na-demokracii-1300796>

4. Letem světem s Huntingtonem

A protože pokud jsme se v této práci rozhodli zabývat myšlenkami Francise Fukuyamy, nemůžeme nezmínit i postoje Samuela Huntingtona, který je na vědecké půdě chápán jako jeho názorový proklad. Tyto dva muže svedl totožný zájem, analyzovat nynější světové dění, a pokusit z něho odhadnout chod dějin v budoucích letech. Fukuyamovy názory už známe, budeme pracovat hlavně s těmi o zacílení dějin, tedy s východiskem liberální demokracie a kapitalistické společnosti, přičemž oba tyto směry podle něho postupem času zaplní celý svět. Na druhé straně je tu Huntington, který vývoj vidí poněkud jinak a i mnohem dramatičtěji.⁹¹

Základní myšlenky jeho díla *Střet civilizací* jsou takové, že rozděluje svět na osm dílčích částí, z nichž každá z nich je založená na společném paradigmatu, které ovlivňuje politické postoje jednotlivých společností. Podle Huntingtona se jednotlivé společenské okruhy vyprofilovaly již historicky a vztahují se k náboženství, které nabídlo lidem hodnoty. Na základě těchto hodnot se lidé rozhodují a především i identifikují. Identita každého člověka je spojena s příslušným hodnotovým rámcem, který je výsledkem dlouholetého zakořenění ve společnosti. A tyto hodnoty člověka předurčují v jeho chování, uvažování o světě, potažmo tedy i společensko-politickém rozhodování.⁹²

Zároveň identita je určena vymezením. Proto, abychom mohli pochopit, kdo jsme my, musíme přijít do styku s někým, kdo má diametrálně odlišný pohled na svět. V tomto setkání je pak jednoduché definovat sebe. To, „*čím jsme, si uvědomujeme až prostřednictvím střetu s tím, čím nejsme.*“⁹³ A při tomto setkávání, v místech, kde jsou nejtenčí hranice mezi jednotlivými osmi civilizačními celky, dochází k potenciálním konfliktům.⁹⁴

Okruhy Huntington identifikoval jako západní, slovansko-pravoslavný, islámský, konfuciánský, japonský, latinskoamerický, hinduistický a africký. Islámský civilizační okruh a konfuciánský pak označil za ty, které není možné formovat podle

⁹¹ Poznámka autorky.

⁹² Srov. MENDEL, Miloš. *Střet civilizací ve světle vědy* [online]. [cit. 2016-01-27]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/art/10551.html>

⁹³ Cit. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 65.

⁹⁴ Srov. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 65

západních představ, jelikož jsou diametrálně odlišné z pohledu náboženství, s tím související etiky a hlavně vztahu k demokratickým principům – jako je rovnost, svoboda či sekularismus.⁹⁵

Huntingtonovo největší poselství, které z jeho uvažování plyne, je o neslučitelnosti jednotlivých civilizačních okruhů. Tvrdí, že „*zatímco naděje na sjednocení světa se objevuje vždy s koncem velkých válek, tendence myslet v pojmech dvou světů je v lidských dějinách přítomná neustále. Jsme v neustálém pokušení rozdělovat lidi na „my“ a „oni“, na skupinu kolem nás a na ty druhé, na naši civilizaci a tamty barbary.*“⁹⁶

Zde máme na paměti opět mimetickou teorii Reného Girarda, ve které můžeme najít analogii tohoto tvrzení. Protože každý civilizační okruh má pravděpodobně své dílčí problémy, a pokud se mu nabídne konfrontace s někým odlišným, třeba v podobě jiného civilizačního okruhu, může se podle Girardovy úvahy stát potenciálně obětním beránkem. Tím, na koho lze svést akumulaci svého nahromaděného zla, přičemž aplikací tohoto zla na ostatní se podaří vyčistit vzduch od svých nesnesitelných problémů.⁹⁷ Barša interpretuje Huntingtonovy postoje k rozdílnosti tak, že „*vztah k nepřátelskému „oni“ umožňuje sjednotit a definovat národní „my.*“⁹⁸ Toto je podle Huntingtona „*konstantou lidských dějin.*“⁹⁹ ¹⁰⁰

Pokud Fukuyama tvrdí, že „*jsme na konci dějin, protože existuje pouze jediný systém, který bude nadále ovládat světovou politiku, a tím je západní liberálně-demokratický systém,*“¹⁰¹ Huntington dějiny vidí naprosto odlišně, zároveň mnohem dramatičtější. Podle něho nedojde ke společnému globálnímu politickému a hospodářskému cíli. Naopak jednotlivé civilizace se svými mocenskými centry budou samostatné a mezi sebou soupeřivé jednotky. Smysluplné politické zřízení je podle

⁹⁵ Srov. BUDIL, Ivo T. Sřet kultur a vzpoura proti modernitě. In: *Britské listy* [online]. 2002 [cit. 2016-09-28]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/10753.html>

⁹⁶ Srov. HUNTINGTON, Samuel P. *Sřet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. V Praze: Rybka Publishers, 2001, 20-21.

⁹⁷ Poznámka autorky.

⁹⁸ Cit. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 65

⁹⁹ Cit. HUNTINGTON, Samuel P. *Sřet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. V Praze: Rybka Publishers, 2001, s. 144.

¹⁰⁰ Poznámka autorky.

¹⁰¹ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2002, s. 9.

něho pluralistický partikularismus, který dovoluje jednotlivým civilizačním okruhům háji svoji vlastní identitu odvozenou z letitých tradic, které civilizační okruhy definuje, a zároveň i odlišuje. Odlišení je také podle Huntingtona přesně tím, co na čem svoje identity lidé staví. Nikoli hledání společného, co mezi sebou lidi napříč celým světem sdílejí, ale jednodušší je pro ně chápat sebe vzájemně díky odlišnostem.

102

Dichotomie „my“ a „oni“ je tím faktorem, který bude ve *třetí vlně*¹⁰³ rozhodující. Je zřejmé, že vnímání odlišností ve smyslu vlastní identifikace může vést ke konfliktnosti, kterou zároveň Huntington i předpovídá. Nejostřejší hranice podle něho budou mezi křesťanským civilizačním okruhem a tím islámským. Zároveň Huntington tvrdí, že v našem století půjdeme o identifikaci náboženskou a kulturní mnohem více, než kdykoli jindy.¹⁰⁴

Huntington se velmi definitivně vyjadřuje k chování Západu v popředí se Spojenými státy, který se chová imperialisticky. Požaduje, aby Spojené státy začaly řešit své vnitřní problémy, staly se opět více nacionalistickou zemí a nerealizovaly návrhy liberálních humanitních elit.¹⁰⁵ Podle Huntingtona existují dva pohledy na Západ. Jeden popisuje Západ, v čele se Spojenými státy, Německem, Francií a Velkou Británií, jakožto velmoc, která má obrovský politický, vojenský i hospodářský vliv na ostatní státy v mezinárodním měřítku. Druhý pohled zobrazuje Západ jako skomírající. Spojené státy jakožto ústřední velmoc mají mnoho svých vnitřních problémů - společenský rozpad, vysoká míra zločinnosti se kterou si neví rady, problematiku drog, atd. Ekonomické zájmy se přesouvají do států ve východní Asie. Islámská část světa Západem pohrdá kvůli imperialistickému přístupu. Oba trendy podle Huntingtona jsou pravdivé, nýbrž ani jeden z nich není stoprocentní. Mají oba spíše povahu velmi proměnlivou.¹⁰⁶

¹⁰² Srov. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, s. 66.

¹⁰³ Třetí vlna je termín Samuela Huntingtona, který tak definuje období na sklonku 20. století. Zároveň totožně pojmenoval i jednu ze svých knih, ve které se snaží analyzovat transformaci států k demokracii.

¹⁰⁴ Srov. *Historie, v níž žijeme* [epizoda z televizního pořadu Historie.cs] Historie, v níž žijeme. ČT24, 2016. Dostupné též z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10150778447-historie-cs/216452801400003/titulky>

¹⁰⁵ Srov. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, s. 66.

¹⁰⁶ Srov. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, s. 66.

Důležité podle Huntingtona je přiznat si, že „*doba evropského kolonialismu je již minulostí, pomalu končí i americká hegemonie, a tak dochází k oživení historicky zakořeněných zvyků, jazyka, náboženství a institucí, k v důsledku čeho nastává i eroze západní kultury.*“¹⁰⁷

O tom, jak bude svět vypadat v budoucnosti podle Huntingtona jsme výše pojednávali. V souvislosti s tím, aby byl mezi jednotlivými civilizačními celky zachován mír, bude velmi záviset na schopnosti si vzájemně porozumět. Elity hlavních světových civilizací se musejí naučit spolupracovat v oblasti politické, duchovní i intelektuální.¹⁰⁸ V opačném případě budeme prý svědky konfliktů „*mezi národy nezápadních civilizací a Západem, ale i mezi národy nezápadních civilizací navzájem.*“¹⁰⁹

Fukuyama na Huntingtonovy názory navazuje, snaží se reagovat na dvě jeho myšlenky. První, že lidé jsou konfliktní a že nelze obejít bratrovražednou lidskou vlastnost, ze které dále plynou třeba občanské války. A pak druhou, že společnosti mají tendenci uvíznou ve slepé uličce, ze kterých nejsou schopni reagovat na nové výzvy. Fukuyama se vrací k pralidskému základu, do říše opic, na jejichž chování ukazuje přirozené tendence sdružovat se. Tvrdí, že lidé to mají totožně. Cesta k demokracii podle Fukuyamy stojí na třech pilířích. Totiž, tvrdí, že už v době opic se jasně vydefinovalo, kdo spadá do rodinného kruhu a kdo nikoli. Ten, kdo se nachází mimo rodinu, stává se automaticky i nepřítelem. Druhý pilíř, který opatřil roztržnění vázanosti pouze na příbuzné, dal vzniknout stavům a státům. A aby byl fungující stát, musí být přítomná i odpovědná vláda, kterou považuje za třetí pilíř. V dnešním chápání tedy demokracie. Fukuyama upozorňuje na to, že abychom se vyhnuli jako společnost příbuzenským výhodám, které nejsou prospěšné pro celkovou společnost, musíme žít v takovém zřízení, které nám dovolí zvolit nové státníky v případě, že se v minulém období předešlé vlády chovaly nepřijatelně.¹¹⁰

¹⁰⁷ Cit. HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*, s. 85.

¹⁰⁸ Srov. HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*, s. 120.

¹⁰⁹ Cit. HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*, s. 120.

¹¹⁰ Srov. RUNCIMAN, David. *The Origins of Political Order by Francis Fukuyama – review*. The Guardian [online]. 2011 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/books/2011/may/12/origins-political-order-francis-fukuyama-review>

5. Několik slov ostatních autorů

Pokud jsme konfrontovali Huntingta s Fukuyamovými názory, vzniká i prostor poohlédnout se do dalších vědeckých prací, které se zabývají shodnými tématy. Fareed Zakaria, americký spisovatel a publicista indického původu, staví vedle sebe demokracii a ústavní liberalismus. S první ze dvou možností operuje podobně jako Huntington. Zakaria s ním souhlasí, třeba v tvrzení Huntingtona v knize *Třetí vlna*, že nevyhnutelnou podstatou demokracie jsou otevřené, svobodné a regulérní volby. „*Vlády, které z takových voleb vzejdou, mohou být neefektivní, zkorumpované, krátkozraké, nezodpovědné, mohou být ovládány skupinovými zájmy a vůbec se nepodřizovat veřejným zájmům.*“¹¹¹ Oba bojují za pochopení rozdělení demokracie jakožto vlády, která klidně díky volbám může skončit nedemokraticky a demokracie jakožto jednu ze ctností, která ale nemůže fungovat sama o sobě. Naopak je naplněna až ve vztahu s dalšími ctnostmi, které můžeme chápat jen tehdy, „*odlišíme-li demokracii od dalších znaků politického systému.*“^{112 113}

Plnohodnotné vnímání liberální demokracie měl první československý prezident i T. G. Masaryk a potom taky první český prezident Václav Havel. Pojetí Masarykovy demokracie „*jako celkového lidského a kulturního postoje*“¹¹⁴ nemá ani podle Erazima Koháka mnoho mimoevropských států. Kohák mluví v mimoevropském případě o demokracii „*jako legitimizaci moci většinovým hlasováním.*“¹¹⁵

A to je právě to, na co upozorňuje i Huntington, protože s demokracií je nutný ještě liberalismus, který má ryze evropské kořeny a není už tak snadno přenositelný jako princip voleb. Fareed Zakaria takovou demokracii, jakožto volebního systému, staví samostatně vedle ústavního liberalismu, který je součástí mentality západní Evropy a Spojených států. Fareed Zakaria se při tom odvolává na filosofii řeckou a římskou. Jako největší rozdíl mezi těmito dvěma principy spatřuje, že u ústavního liberalismu jde o naplnění cíle, přičemž u samotná demokracie je pouze

¹¹¹ Srov. HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. 1993.

Norman: University of Oklahoma Press, c1991. Julian J. Rothbaum distinguished lecture series, vol. 4., s. 9-10.

¹¹² Cit. HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. 1993.

Norman: University of Oklahoma Press, c1991. Julian J. Rothbaum distinguished lecture series, vol. 4., s. 10.

¹¹³ Srov. HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*, s. 9-10.

¹¹⁴ Cit. HRUBEC, Marek, *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia, 2004, s. 24.

¹¹⁵ Cit. HRUBEC, Marek, *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia, 2004. s. 24.

proces. Podstatou liberální demokracie je ochrana autonomie a dignity každého jedince, který je utlačován kýmkoli jiným, ať už je to druhý člověk nebo instituce. Podle Fareeda Zakarii demokracie a liberalismus v západní části světa splývají, v ostatních koutech tomu tak mnohdy není.¹¹⁶

Totožně vnímá demokracii třeba i Erazim Kohák, který je přesvědčený, že násilně z lidí demokraty nikdy neudělá, srdcem přesvědčení demokraté jsme pak nuceni vést zápas s občanskou lhostejností.¹¹⁷

Havel demokracii chápal „jako útvar státního bytí, jako způsob sebeorganizace společnosti - jako formu soužití. Nikoli jako pouhý soubor systémových opatření. Demokracie je jen vnějším výrazem čehosi niterného.“¹¹⁸

Sue Gerhardová v díle *Sobecká společnost* vykresluje stav společnosti, která je v područí kapitalismu, přesně tak, jako Fukuyama načrtnul ve svých černých obavách ve *Velkém rozvratu*. Více a více se stáváme pohodlnějšími lidmi bez potřeby participace téměř na čemkoli, ve vztahu ke druhým, v sociálních ohledech, v politické angažovanosti. Technický pokrok nás postupně obdarovává hmotnými věcmi, které jsou minimálně závislé na naší obsluze, tvoří náš život pohodlnější, ovšem v posledku i sobečtější, tedy prázdnější. Gerhardová upozorňuje na jedinečnost nového života, který ovlivňuje až společnost posléze. Tvrdí, že nově narození do našeho světa se nerodí s tak vysokými potřebami, které dnešní svět nabízí, naopak jim stačí péče animální a potom láska a pocit bezpečí. Vyjadřuje velké obavy nad tím, že každé nemluvně se velmi rychle začne přetvářet do člověka žijícího v sobecké společnosti, protože je mu to vštípeno okolním světem. A tím upozorňuje, že ztrácíme potenciál něco změnit.¹¹⁹ O potenciálu, který v sobě mají uloženi mladí lidé, mluví i italský filosof Galimberti, jehož postoje záhy představíme.¹²⁰

Obecně bojuje sobecká společnost s vnímáním hodnoty peněz. Nejde jen o představu hromadit materiální statky, ale i o pocit v člověku, že jakýkoli smutek či bolest lze penězi zmírnit. Za peníze je možné koupit někoho, kdo nás vyslechne,

¹¹⁶ Srov. HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*, s. 9-10.

¹¹⁷ Srov. KOHÁK, E. *Průvodce po demokracii: vzpomínky z amerického života, naděje z pražského návratu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 7.

¹¹⁸ Cit. HAVEL, V.: *K federálnímu shromáždění*, 29. 6. 1990. In: Havel, V.: *Projevy*. LN 1990, s. 133.

¹¹⁹ Srov. GERHARDT, Sue. *Sobecká společnost: jak jsme se zapomněli navzájem milovat a místo toho vyděláváme peníze*. Praha: Beta, 2011, s. 31.

¹²⁰ Poznámka autorky.

potěšit se sladkostí, zaplatit si radost, zážitek, díky kterému se budeme cítit krásnější. Penězi dokážeme zaplatit dámu, která nám pohlídá nezvladatelné děti nebo třeba uklidí domácnost. Peníze tak nabývají podoby skutečného štěstí. Žijeme v představě, že ten, kdo vlastní více peněz, má i více štěstí.¹²¹

Podle autorky problém tkví v tom, že se více odvracíme od sebe vzájemně. A pocit prázdnoty a nenaplnění se zobrazuje paradoxně i v politickém životě, ač „*naše vznešené představy o demokracii – jako o systému v mysli lidí nejvíce pojeném s různými svobodami a s představou, že se všichni podělíme na moci a rozhoduje o svých životech – mají daleko od skutečnosti.*“¹²²

Jejím východiskem je vystoupit ze své osobní ulity a vyměnit naši sobeckost za emancipovanost, totožně jako to činíme v rámci rodiny. Kultura bezpečné rodiny se může stát světovou kulturou, tedy pomáhat ostatním, kdykoli je třeba a řešit konflikty bez násilí. Lze si tento přístup chápat tak, že tento přerod v každém z nás pomůže ke globálnímu přerodu.¹²³

O „*více být, nikoli více mít*“¹²⁴ hovořil už Erich Fromm v osmdesátých letech. Podle něho jsme společnost těch nejšťastnějších lidí, s určitou dávkou ironie, jelikož nejšťastnější jsme, pokud se nám podaří „*zabít čas, který se tak tvrdě snaží ušetřit.*“¹²⁵ Podle Fromma trpíme úzkostmi, osamělostí, závislostmi a depresi. A všechny tyto nelibé pocity vznikají právě z naší neschopnosti prožívat bytí, které jsme vyměnily za materiální prožitek mít, vlastnit. Postavili jsme se do nekonečné koloběhy toužit po věcech a tuhle neomezenou spotřebu jen prohlubovat a posilovat. Logicky je podle Fromma mýtus představa stále touž po vlastnění věcí, logicky nikdy nebudeme schopni vlastnit všechno, a i kdyby ano, nikterak nám to nevrátí ztracené lidství, které je ztvrzeno nenahraditelným prožitkem pocítit vlastní existenci plně.¹²⁶ Problém je nejen prožitkový, ale i rétorický, naučili jsme se označovat věci, které jsou

¹²¹ Srov. GERHARDT, Sue. *Sobecká společnost: jak jsme se zapomněli navzájem milovat a místo toho vyděláváme peníze*. Praha: Beta, 2011, s. 39.

¹²² Cit. GERHARDT, Sue. *Sobecká společnost: jak jsme se zapomněli navzájem milovat a místo toho vyděláváme peníze*. Praha: Beta, 2011, s. 241.

¹²³ Srov. GERHARDT, Sue. *Sobecká společnost: jak jsme se zapomněli navzájem milovat a místo toho vyděláváme peníze*. Praha: Beta, 2011, s. 292.

¹²⁴ Cit. FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Praha: Aurora, 2001, s. 20.

¹²⁵ Srov. FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Praha: Aurora, 2001 s. 20.

¹²⁶ Srov. FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Praha: Aurora, 2001, s. 10-13.

prožitkovými záležitostmi jako bychom je vlastnili. Třeba lásku, přátelství nebo uznání.¹²⁷

O tom, proč se naše západní euroamerická kultura potýká s nihilismem, ještě lépe řečeno, svádí k němu, hovoří italský filosof Galimberti. Z pohledu pedagoga analyzuje kulturní proměnu světa v závislosti na pozorování chování mladých lidí. Protože právě ty jsou podle něho obrazem naší budoucnosti. A právě oni v sobě sklíčeně nesou břímě doby, totiž nihilismus - prázdnotu bez vyhlídek. Galimberti hovoří o tom, jak zvrátit v očích mladých lidí jejich prázdnotu bez vyhlídek na cestu, která má jasný cíl, je znovu objevit tajemství mládí, které se skládá ze srdečnosti, mladistvé soupatřičnosti a cesty.¹²⁸

Problém vzniká s chápáním a zušlechtováním citové stránky člověka, která je pojímána jako protikladná k té racionální. A to, co je racionální nás i vede k uspokojivému životu v dnešní společnosti, to je to, co ve člověku od jeho útlého věku rozvíjí, v rodině i ve škole. Racionální stránka člověka se dá vypočítat, lze pohotově měřit postupy, vývoj, ta emocionální, s tou je to mnohem komplikovanější a její dílčí části lze jen těžko zapsat do nějaké tabulky, ze které by se dalo určit a předvídat. Doktorka Sokolíčková, která překládá dílo Galimbertiho, toto nazývá emoční lhovost. To je to, co v se rodí v člověku v západní kultuře.¹²⁹

¹²⁷ Poznámky autorky.

¹²⁸ Srov. GALIMBERTI, Umberto. *Znepokojivý host: nihilismus a mládež*. Přeložil Zdenka SOKOLÍČKOVÁ. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 126-127.

¹²⁹ Srov. GALIMBERTI, Umberto. *Znepokojivý host: nihilismus a mládež*. Přeložil Zdenka SOKOLÍČKOVÁ. Ostrava: Moravapress, 2013, s. 14.

6. Liberální demokracie před největší zkouškou

V předposlední kapitole této práce, dříve, než myšlenky Francise Fukuyamy - tím míníme především jeho rozvinuté myšlenky v knihách, ale i konfrontaci s ostatními mysliteli - neopomeneme reflektovat i jeho novodobý pohled na svět. Fukuyama je dodnes velmi aktivní, co se týče vyjadřování k dění ve světě, takže nebude složité být svědky Fukuyamových názoru v roce 2016.¹³⁰

S ohledem na právě proběhlé americké volby se většina jeho pozornosti ubírala více tímto směrem, řešil především vliv jednotlivých kandidátů na dění v zemi, ve které žije, tedy Spojených amerických státech, ale také vlivu na světový pořádek. Sociální síť Twitter, kterou používá Fukuyama k rychlému sdělování myšlenek, poslední měsíce připomínala jeho vlastní protitrumpovskou kampaň. Fukuyama upozorňoval především na populismus, který volby provázal a který velmi ohrožuje demokracii. 8. listopadu 2016 byl zvolen nový prezident Spojených států, Donald Trump.¹³¹

Událost – vítězství Donalda Trumpa – je pro Fukuyamu převratným mezníkem, který dal nahlédnout novodobé problematice, která postupně již nějaký čas prorůstá demokratickými společnostmi bez většího povšimnutí těch, v jejichž silách bylo možné to změnit.¹³²

Po volbách se Fukuyama vyjadřuje pro Financial Times¹³³, kde už název článku *Spojené státy proti světu? Trumпова Amerika a nový světový pořádek*,¹³⁴ napovídá o globální geopolitické změně, které se Fukuyama obává. Popisuje, že výsledek amerických voleb odkrývá globální problematiku, totiž, že „*vstupujeme do nové doby populistického nacionalismu*,“¹³⁵ v němž se dostáváme do sporu od 50 let budovaném liberálním pořádkem - který byl podle mínění Fukuyamy donedávna

¹³⁰ Poznámka autorky.

¹³¹ Poznámky autorky.

¹³² Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

¹³³ Denní tisk se seriózní tváří původem z Velké Británie, který se zabývá především ekonomickými a hospodářskými tématy a má dlouholetou tradici v anglicky hovořících zemích.

¹³⁴ Přeloženo autorkou z původního názvu: *US against the world? Trumps America and the new global order*.

¹³⁵ Cit. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

většinový - s negativně laděnými davy lidí, které v demokratických volbách vítězí. Toto není podle Fukuyamy jen problém Ameriky, ale týká se i jiných států, například Francie, Velké Británie, Ruska, Turecka či Maďarska. Objevuje se podle něho všude totožná společenská proměna, totiž, většinová společnost se odvrací od liberalismu a nahrazuje ho politiky s nacionalistickou rétorikou, kteří většinou slibují zjednodušená řešení na problémy jednotlivých států.¹³⁶

Tento převrat Fukuyama definuje pomocí změny v globálním měřítku. Amerika již od poloviny minulého století - jako i jiné státy - vytvořila liberální pořádek, systém založený na pravidlech, které pohání mezinárodní obchod a investice, které pohání globální ekonomický růst. To také zapříčinilo snadný přesun lidí mezi státy, převážně lidí z chudších a pro život méně výhodnějších částí světa do těch, které jsou na tom ekonomicky lépe, kde tito lidé mají více možností najít lepší příležitosti pro sebe i své rodiny. Toto fungovalo od 70. let minulého století až do roku 2008¹³⁷ V tomto časovém úseku se podařilo vymanit stovky milionům lidí z chudoby¹³⁸ a globální produkce se čtyřikrát zvýšila. Na první pohled pozitivní vliv globální ekonomické spolupráce má ovšem i své stinné stránky, které jsou pro Fukuyamu odpovědí na dnešní politickou problematiku Západu.¹³⁹

Problém se zrodil s pracující třídou původních obyvatel Států, kteří se dostali do společensky nevýhodné pozice. Toto znevýhodnění bylo podpořeno krizí v roce 2008, kterou neodnesly elity, které ji především způsobily, ale ona třída, která dnes očekává v politickém životě a od státu rychlá řešení na vleklé letité problémy, které se jí přímo dotýkají.¹⁴⁰

První problém je, že se vytrácející pracovní pozice pro pracující třídu ve vyspělých¹⁴¹ zemích, jelikož firmy přemístily a automatizovaly výrobu v rámci

¹³⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

¹³⁷ Začátek světové ekonomické krize (započato krachem Lehman Brothers Holdings Inc).

¹³⁸ Míni tím lidí z Číny, Indie, Latinské Ameriky a Subsaharské Afriky.

¹³⁹ Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

¹⁴⁰ Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

¹⁴¹ Ve smyslu průmyslových zemí světa.

dosažení větší efektivity. Takže lidé postupně přicházeli o práci, ať už z důvodu levnější náhrady pracovní síly za hranicemi jejich země nebo z důvodu, že jejich práci nahradily stroje. Zadruhé se po krizi v první dekádě dvacátého století prohloubily problémy spojené s růstem této sociální skupiny, která se rapidně začala zvětšovat. Fukuyama se podivuje nad tím, že za posledních osm let jsme jako jednotlivé společnosti tento problém nedokázali reflektovat a náležitě jej i řešit. Politické strany v návaznosti na mnoho jiných problémů v zemích nebo i mimo ně, tomuto nepřikládaly takový význam. V případě Spojených států se republikánská strana více starala o korporátní sféru, která profitovala z globalizace a demokrati se stali stranou identit – zastupovali koalici žen, Afroameričanů, Hispánců, environmentalistů a minoritní LGBT community.¹⁴²

Totožný trend, nezvládnutí levicové politické angažovanosti, se objevuje i na území Evropy. Trump se podle Fukuyamy dostal k moci díky tomu, že roky dochází k upozadování bílé pracující třídy na úkor mnoha různých menšit ve společnosti. Zároveň panuje silná politická korektnost vůči imigrantům, která způsobuje téměř nemožnost pojmenovávat a stěžovat si na problémy, které při setkávání se jednotlivých majorit s minoritami nastávají. Toto je Fukuyamova odpověď na otázku, proč Trumpa volili i vzdělanější a bohatší Američané, kteří nebyli přímo obětmi globalizace. Ti totiž ztratili v posledních letech pocit, že je jejich země opravdu jejich. Podobný mechanismus podle Fukuyamy pomohl vzniknout i Brexitu.¹⁴³

Konkrétní důsledky Trumpova vítězství se budou podle Fukuyamy dotýkat mezinárodní scény, jelikož Trump své názory interpretuje velmi jasně. Je nacionalista a jeho postoj k mezinárodní ekonomice i politice zní jasně. Vyjádřil se, že má výhrady ke smlouvám NAFTA a WTO a že nebudou uzpůsobeny podle jeho podmínek, bude uvažovat o vystoupení. Zároveň velmi znepokojivý je jeho postoj k Rusku v čele s Putinem, na jeho účet mimochodem nikdy nevyjádřil negativní názor. V nejasných vyhlídkách se ocitá i pozice vůči NATO a k dalším tradičním postojům vůči Japonsku či Jižní Koreje. Vítězství Trumpa symbolizuje podle Fukuyamy konec doby, kdy Amerika měla jasné postoje vůči autoritářským režimům ve světě. Země demokracie

¹⁴² Komunity leseb, gayů, bisexuálů a transvestitů.

¹⁴³ Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

nyní získávají tvář populismu, proto nemůže být ani překvapující podpora Trumpa od Nigel Farage¹⁴⁴ a Marine Le Pen.¹⁴⁵¹⁴⁶

Podle Fukuyamy se musíme připravit na dobu, kdy největší ohrožení liberální demokracie nepřichází zvenčí, v podobě autoritářských režimů, jako tomu bylo doposud, ale demokracie nyní bude ohrožována přímo zevnitř. Je tedy nutné, aby liberální elity všech ohrožených států začaly uvažovat o sociální rovnosti a problematice identit, jako o nejdůležitějších problémech, které je nutné vyřešit. Fukuyama říká: „*Tak či tak, budeme vystaveni tvrdé cestě v příštích několika letech.*“¹⁴⁷

7. Rekonstrukce společnosti

Problematičnost demokracie vidí Fukuyama hned v několika místech. Ve svých datumově starších názorech, tedy v knize *Konec dějin a poslední člověk*, hovořil především o těchto:

1) Zaprvé, že státy, jejichž občany silně pojí nacionalismus, který nemusí být nevyhnutelně neslučitelný s demokracií, musí trvat na tom, aby rasa či etnický původ nebyli jediným ukazatelem pro občana takového státu. Tedy je nutné, aby rovnost každého z nich byla nejvyšším požadavkem na úrovni nejen právní, ale taky společenské.

2) Druhý problém, který by mohl ohrozit demokracii souvisí s náboženstvím, které opět samo o sobě nemusí být nevyhnutelně neslučitelné s demokracií. Jde o to, aby se náboženství snažilo vnášet rovnostářství a toleranci. Nejproblematičtější v tomto ohledu vidí Fukuyama národy, v nichž mají kořeny fundamentalistické formy judaismu a islámu. A poslední problematické usazení

¹⁴⁴ Britský politik, který výrazně vystupoval proti Evropské unii a nakonec se zasloužil o Brexit.

¹⁴⁵ Francouzská předsedkyně strany Národní fronta, která taktéž posiluje nacionalismus ve Francii a ostře vystupuje proti EU.

¹⁴⁶ Srov. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

¹⁴⁷ Cit. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>

demokracie bývá u národů, které mají silně hierarchizovanou společnost a je pro ně tak těžké zavést rovnostářské myšlenky o společnosti.¹⁴⁸

V první dekádě dvacátého prvního století, tedy v knize *Velký rozvrat*, si do hledáček nejvíce ohrožujících fenoménů doby přidal zločinnost, vandalismus, úroveň vzdělanosti, také problematiku rodinných vztahů, která se vyznačuje stoupající rozvodovostí a klesající porodností.¹⁴⁹

Po událostech finanční krize od roku 2008 začaly jeho názory na stabilitu demokracie pokulhávat, v obavě, že především střední pracující třída podléhá populistickým politickým řečníkům a hledá zkrácené a jednoduché odpovědi na své problémy a problémy společnosti, ve které žije.¹⁵⁰

S ohledem na poslední události v roce 2016, které byly více rozvinuty v šesté kapitole, odkrývat a pojmenovávat nové problémy, které západní část světa zužují už od konce 60. let, ale jako společnosti jsme nebyli natolik prozíraví, abychom je odhalili a především jim čelili mnohem dříve.¹⁵¹

Mnozí Fukuyamy kritici dlouhodobě čekají, až se Fukuyama vzdá svého tvrzení, že demokracie je poslední a jediné možné politické zřízení. Nejvýrazněji se tak stalo v článku pro *Foreign Affairs* s názvem *Budoucnost svobody*. Fukuyama analyzuje svět po ekonomické krizi z roku 2008, kdy doslova tvrdí, že „*jsme narazili na ideologickou zed*“.¹⁵² Kapitalismus podle něho ztrácí svoji ústřední roli a my potřebujeme schopnou alternativu na řešení problémů, avšak říká, že ať bude nová ideologie jakákoli, musí nutně obsahovat tyto premisy – svobodu, demokracii, soukromé vlastnictví a střední třídu. Fukuyama obhájí přítomnost střední třídy v těchto zásadách jednoduše, totiž domnívá se, že právě střední třída potřebuje ostatní tři zmíněné položky nejvíce. Chudí lidé tyto složky podle něho tolik nevyžadují,

¹⁴⁸ Srov. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002, s. 213-215.

¹⁴⁹ FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století, s. 15-19.

¹⁵⁰ Srov. FUKUYAMA, Francis. *The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?* *Foreign Affairs* [online]. 2012 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>

¹⁵¹ Shrnutí 6. kapitoly.

¹⁵² Cit. SVITYCH, Alexander. *The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?* *Journal of Australian Political Economy* [online]. 2015, (76), 141-146 [cit. 2017-03-06]. ISSN 01565826. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=111991757&scope=site>

protože jim stejně nepomáhají mít se lépe a bohatí nemusí mít svobodu a demokracii, protože dokáží sami ochraňovat své vlastnictví. Dochází nakonec k tomu, že vhodnou náhradou bude „*nestrukturální rekonstrukce kapitalismu*.“^{153 154}

¹⁵³ Přeloženo z původního „non-structural refurbishment of capitalism.“

¹⁵⁴ Srov. FUKUYAMA, Francis. *The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?* Foreign Affairs [online]. 2012 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>

Závěr

Předložená práce si neklade nárok na úplné objasnění Fukuyamových úvah o konci dějin, ač název práce vcelku sebevědomě nabádá k tomu, že dojde k argumentaci této teorie a nadobro ji tak odvede do říše zapomnění s vidinou, že všechny jeho rozvinuté myšlenky byly překonány či vyvráceny. Nyní, v návaznosti na seznámení se s jeho myšlenkami z prostudovaných zdrojů, by bylo vhodné za název práce *Konec konce dějin Francise Fukuyamy* doplnit ještě otazník. Existuje k tomu hned několik důvodů.

Naším cílem bylo pozorně nahlédnout do Fukuyamova myšlenkového konceptu o ukončení lidských dějin, nikoli ve smyslu, že „svět je osvobozený od konfliktů, ani to neznamena zánik kultury,“¹⁵⁵ ale ve víře, že pokud jsme jako lidstvo dovedli společnosti do bodu, kdy v politickém zřízení vládne liberální demokracie a v tom ekonomickém zase volné tržní hospodářství, dosáhli jsme svého vrcholu. Fukuyama ve své první knize takto uvažuje, opírá se o moderní přírodovědu a touhu po uznání, a pomocí těchto dvou elementů dochází ke svému východisku.

Počátek práce jsme podrobili analýze právě jeho knihy *Konec dějin a poslední člověk*, zaměřili jsme se detailně na moderní přírodovědu, která má své historické kořeny v uvažování René Descarta. Hovořili jsme o uspokojení, které věda svojí záhadností a velikostí lidem přináší. A že právě ona v nás probudila touhu a moc pokořit pravidla přírody. Fukuyama tvrdí, že moderní přírodověda zajistila směřování ke kapitalismu. Cestu k demokracii potvrzuje naše lidská touha po uznání, která je podle něho přítomná v každém z nás. Pro vysvětlení se Fukuyama vrací k Hegelovi a jeho poslednímu člověku, touha po uznání je podle Fukuyamy „*chybějícím článkem mezi liberální ekonomikou a liberální politikou.*“¹⁵⁶ Fukuyama vysvětluje obavu z propadnutí do *isothymie*, totiž znučenosti mírem a nekončící prosperitou, také se obává nihilismu. Přes všechna negativa, která se mu nabízejí, tvrdí, že liberální demokracie v kombinaci s tržním hospodářstvím přináší lidem největší možnost v cestě za štěstím, pozitivně podporuje lidskou přirozenost a předurčuje společnosti k tomu být fungujícími.

¹⁵⁵ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002., s. 8.

¹⁵⁶ Cit. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002., s 202.

V další kapitole práce, která je věnována druhé knize v pořadí, *Velkému rozvratu*, pojmenovává problémy, které se v rámci demokratických států vyprofilovaly. Apeluje především na skupinu nešvarů, které označuje jako zlořády, tedy nízkou porodnost, rozpad manželství, pokles důvěry k institucím, vandalismus, zločinnost, aj. Všechny tyto problémy podle něho mají vliv na rozvrat společenských hodnot. Jako příčinu vzestupu zlořádů považuje kombinaci mnoha změn, které ve společnosti nastaly. Od přerodu postmoderní doby k té informační, až po dílčí záležitosti týkající se jednotlivostí. Třebaže rostoucí individualismus je nevýhodný pro společenský kapitál, etnická rozmanitost lidí v rámci města ve společenství nedokáže přimět jedince k přirozenému tvoření neformálních hodnot. Velký problém vidí Fukuyama v poklesu důvěry ve společnosti, kterou přisuzuje životnímu stylu se závislostí na televizi, v níž je rétorika cynická a lživá. Velký důraz klade na vzdělání. Fukuyama podává vysvětlení, proč tyto jevy ve společnosti nastávají. K jeho potvrzení dokládá mnoho vědeckých studií i zkušeností z historie. Tvrdí, že vyprazdňování a zase naplňování sociálního kapitálu je cyklické. Ale lidé podle něho mají přirozenou schopnost rekonstruovat společenský řád a nedokáží žít dlouhodobě ve zmatku. Fukuyama pomocí dat ukazuje např. ustupující zločinnost od předešlých dekad a tvrdí, že rekonstrukce obvykle trvá až několik generací, ale probíhá.

Avizovaná komparace jeho myšlenek v obou těchto dílech není úplně vhodná, jelikož podle mého názoru se knihy tematicky příliš neshodují. Obecná představa o Fukuyamově tvorbě je taková, že s obrovskou dávkou optimismu a idealismu sepsal knihu *Konec dějin a poslední člověk*, a o několik let později, ve druhé knize *Velký rozvrat*, pojmenovává společenské problémy, o kterých v prvním díle neuvažoval. Já nabyla přesvědčení, že každá z jeho knih soustředí pozornost jiným směrem, proto se mně nesehná komparují. Jeho první kniha nabízí uvažování v ideologické rovině o směřování lidské společnosti, co se odehrálo v historii a kam nás to jako společnost dovedlo. Jeho pohled je vcelku obšírný, zabývá se zeměmi po celém světě, hovoří o lidské přirozenosti, která podle něho nepodléhá kulturním předpokladům. A ve druhé knize se zaměřuje v detailu na jednotlivosti v demokratické a kapitalistické části světa. V obou knihách je bezesporu přítomná víra, že tyto dva elementy jsou pro lidskou společnost vhodné a správné.

Otázka na počátku práce zněla, zda je demokracie tím politickým uspořádáním, které nejvíce dokáže smířit všechny části lidské duše, které již před

mnoha staletími nadeřinoval Platón, totiž touřící, rozumovou a vznětlivou. Vše se tváří tak, že řádný člověk nemůžee být plně spokojen, pokud je podřizen, je s ním neuctivě zacházeno, je prostředkem k dosažením cílů někoho jiného, je ponižován, hanoben, raněn na srdci i duři, je mu upíráno prořívát štěstí, které souvisí s jeho přáními a touhami. Ale nikde není dáno, jaké jeho touhy jsou a čím jsou podmíněny. Zda je vlastně pro všechny na světě totořná představa o těchto hodnotách, nebo v sobě nutně nesou sociální a kulturní podmíněnost.

Pokud se zamýřlíme nad hodnotami, které Fukuyama představuje jako ryze západní, které jsou kované v ideji o demokracii a kapitalismu, nemůžee nám uniknout myřlenka, která svádí k otázce, zda vlastně dnes, v západní části světa, se jeví společnosti jako spokojené, zda to, co jako Západ nabízíme a snaříme se proklamovat do jiných částí světa, vůbec dostatečně uspokojuje členy naší společnosti. (Nesmíme opomenout, že jako Evropa nejsme schopni se shodnout na jednotných postupech v otázkách přičozích migrantů do našich zemí, na postupech při jejich integraci, právech, sociální podpoře, což se bezesporu potvrdilo při poslední velké migrační krizi, které ještě není konec. Nejsme zdaleka ve větřinové převaze, pokud se bavíme o institucionalizované spolupráci v rámci Evropské unie, což je patrné třeba odstupem Velké Británie z EU a vlně nevole v ostatních státech této instituce. V USA aktuálně s ohledem na prezidentské volby dořlo na obrovské rozdělení společnosti v extrémně zásadních tématech, které jsou součástí západního hodnotového rámce, třeba tak zásadních otázkách, které se dotýkají rovnosti lidí). A proto je nutné říci, že nyní bojujeme sami se sebou a že vstupujeme do období, které není rozhodně tak jednoznačné, jak jej v 90. letech 20. století popsal Fukuyama.

S ohledem na toto téma můžeme dát příklad, který se v nynějším světě dennodenně skloňuje. Lze totiž nabýt dojmu, že zvolení Donalda Trumpa jako prezidenta Spojených států amerických znamená hned několik významných mezníků pro nahlížení na západní společnost. Výsledek amerických voleb poukazuje podle Fukuyamy především na kulturní a generační propast mezi lidmi. Podle sociologů Ronalda F. Ingleharda a Pippa Nossise vznikají mezigenerační války. „*Mezigenerační vzpoura má v erbu tvář bílého muže,*“¹⁵⁷ takového, který nedosáhl vyšřího vzdělání,

¹⁵⁷ Cit. řIMEČKA, Martin M. S Trumpovým vítězstvím kulturní válka dostala křídla. Respekt [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: [https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvím-kulturni-
valka-dostala-kridla](https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvím-kulturni-valka-dostala-kridla)

žije spíše na venkově nebo maloměstě a velmi těžko se jeho ego vyrovnává se ztrátou ústředního postavení vedle všudypřítomných menšin – sebevědomé a rovnoprávné ženy, neintegrování příchozí migranti, městské obyvatelstvo, které má jiné nároky na život či liberální elity.¹⁵⁸

Podle Fukuyamy nabývá takový člověk dojmu, že na úkor těchto skupin přišel nejen o svoji dominantní pozici, ale také o práci, jistoty a letitou tvář své země. Velkým paradoxem je, že jeho boj proti výdobytkům liberální demokracie, kterou obviňuje ze všeho výše zmíněného, mu umožňuje právě ona se svými svobodnými volbami. A onen „bílý muž“ ji postupně využívá k jejímu zničení. „*Frustrace „bílého muže“ se mění v hněv, který si hledá svou oběť.*“¹⁵⁹ Hrozba „bílého muže“ je nový termín, který se rychlostí blesku dostává do úst i per předních komentátorů, myslitelů, vědců i všech ostatních, kteří jsou zklamaní z výsledků amerických voleb, jež odhalily dlouho se rozvíjející problémy, které v dalších letech podle mnohých sehraji důležitou roli.¹⁶⁰

S osobním kritickým nadhledem na vědeckou půdu a seriózní média lze říci, že již nějaký čas nám je podsouváno, že sama demokracie plodí určitý typ problémů. A jakoby Fukuyama stál téměř sám se svým konceptem bráníc liberální demokracii a s pevnou důvěrou v lidskou schopnost rekonstruovat společenský řád, který představil ve *Velkém rozvratu*, na druhé straně barikády. Domnívám se, že argumentace Fukuyamy proti tvrzení, že demokracie sama plodí dennodenně skloňované společenské problémy, které ji oslabují a oslabují i důvěru v ni, je stále obstojná. S těmito tématy se popasoval ve své druhé knize *Velký rozvrat* obstojně. Nikterak se dobové problémy nesnaží zlehčit nebo zamlčet, vyjadřuje je přímo a i s dávkou obav o budoucnost liberální demokracie. Sám si je vědom, že stojíme tváří tvář společenským problémům – od nízké porodnosti, krize partnerství, oslabující se důvěry, individualismu, morálnímu relativismu po krizi demokratických vlád – většinu z nich

¹⁵⁸ Srov. ŠIMEČKA, Martin M. *S Trumpovým vítězstvím kulturní válka dostala křídla*. Respekt [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvim-kulturni-valka-dostala-kridla>

¹⁵⁹ Cit. ŠIMEČKA, Martin M. *S Trumpovým vítězstvím kulturní válka dostala křídla*. Respekt [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvim-kulturni-valka-dostala-kridla>

¹⁶⁰ Srov. ŠIMEČKA, Martin M. *S Trumpovým vítězstvím kulturní válka dostala křídla*. Respekt [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvim-kulturni-valka-dostala-kridla>

však přiřazuje přechodu z postmoderní společnosti do informační doby, ke skutečnosti, že globalizace zasáhla kulturu, která se s ní nedokáže ve stejném tempu ztotožnit bez úhony. A opravdu se zdá, že některé ze zmíněných problémů jsou skutečně výsledkem pomalého kulturního tempa, které se nestíhá přizpůsobit dominantám informační doby, totiž globalizaci a technizaci.

Fukuyama obecně nikde ve svých dílech nepodává přesnou dávku konkrétního léku na neduhy společnosti. Jeho východiska připomínají spíše výzvy, které směřuje ke svým čtenářům.

A tak je nyní patrné, že liberální demokracie a s ní globalizace a kapitalismus sedí pospolu na lavici obžalovaných za všechny problémy západní části světa a teprve budoucnost ukáže, jak se s tím popasují. Podle Fukuyamy si voliči západních společností jdoucí proti tomu, co se tu staletí budovalo, neuvědomují, co všechno svým rozhodováním ve volbách riskují. Velmi aktuální je Fukuyamova obava v propadnutí isothymii, totiž znuďenost mírem a nekončící prosperitou. Možná, že skutečně začínáme vést nihilistické války a relativizujeme hodnoty, za kterými jsme doposud vcelku konzistentně stáli hrdinsky před celým světem.¹⁶¹ A s tímto tvrzením plně souhlasím. Především také souhlasím s Fukuyamovým názorem, že se musíme začít více vzdělávat o aktuálních problémech, protože je nutné, abychom jako voliči, tedy tvůrci demokracie, nechodili k urnám s přesvědčením, že populisté dokáží vyřešit společenské problémy. Populismu jsme věnovali poslední kapitoly v práci, kde jsme se seznámili s novějšími názory Fukuyamy. Cesta z krácení problémů je obvykle komplikovanější než věřit populistickým elitám, důležité je stále vyvolávat diskuse, polemizovat, pokládat otázky a hledat na ně odpovědi. Jinak hrozí, že ztratíme něco tak vzácného, co nás v příštích letech může zbavit možnosti tak činit. Častokrát jsem při sběru dat k této práci vzpomenu na Václava Havla, který řekl, že „*lhostejnost k druhým a lhostejnost k osudu celku je přesně tím, co otevírá dveře zlu.*“ Zdá se tedy, že osud máme ve svých rukách, avšak vše bude o naší připravenosti, prozíravosti a zájmu o společenské dění.

Z této práce mělo vyplynout, zda se Fukuyama točí v myšlenkovém kruhu. Fukuyama je častokrát napadán za svůj koncept o konci dějin. Mnoho rozhovorů s

¹⁶¹ Srov. TABERY, Erik. *Předpověděl Fukuyama naši znuďenost mírem?* Respekt [online]. [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/komentare/predpovedel-fukuyama-nasi-znudenost-mirem>

ním je započato otázkou: „Už jste změnil názor?“ On stále reaguje stejně, tedy, že názor nezměnil, protože stále nenašel lepší alternativu k jeho předloženým východiskům. Je velmi důležité, jak na jeho dílo člověk nahlíží, konkrétně teď hovoříme o dvou knihách, které jsme podrobili největšímu náporu zkoumání, tedy *Konec dějin a poslední člověk* a pak *Velký rozvrat*. Fukuyamovi se povedlo představit ideologický vývoj, doslova popisuje historické události, které ho vedou k liberální demokracii a kapitalismu. Nepopírá, že mají slabiny, avšak stojí si za tím, že doposud mu není známo žádné lepší uspořádání společnosti.

Další obecné nahlížení na Fukuyamu a jeho díla je, že je považován obecně za optimistu v otázkách směřování dějin. Já s tímto obecným názorem nesouhlasím. Fukuyama je autor, který kreslí budoucnost podle svých měřítek, ovšem v obou knihách – na které byla pozornost nejvíc vržena - je přítomná především velká obava. Jakoby sám věřil v sílu liberální demokracie a tržního hospodářství, ale upozorňoval ze všech stran, před čím musíme být jako společnost obezřetní. Jakoby popsal s určitou fascinací, co se v euro-americké části světa povedlo, ale zároveň apeloval, aby tato křehká idea, která byla zrealizována, byla zachována pro dobro všech. Autorovi bezpochyby nemůžeme upřít jeho obdiv k politickému i ekonomickému systému, které obhajuje, avšak ani to, že by nedokázal odstoupit od reality a zavíral před ní oči. Fukuyama nevyklučuje, že jednou bude existovat nějaká alternativa, ale prozatím podle něho není žádná vhodnější.

V knize *Konec dějin a poslední člověk* nabídl cestu, kterou se jako lidstvo můžeme vydat, ale píše, že je její volba je pouze na nás a že až čas ukáže, zda je správná, či nikoli. Nabídl i bohaté argumenty k tomu, proč se domnívá, že je doposud tou nejlídnější k lidské přirozenosti člověka. V článku pro Foreign Affairs analyzuje dobu po vypuknutí finanční krize v roce 2008, dokonce modeluje situaci, jaký by musel, zároveň neměl být systém, který by vyměnil demokracii a kapitalismus. Jako klasicky své přemýšlení zakončuje myšlenkově otevřeným závěrem, „*The alternative narrative is out there, waiting to be born.*“¹⁶² Jasně z toho vyplývá, že doposud nenabyl pocitu, že by bylo něco účinnějšího než demokracie v kombinaci s tržím hospodářstvím, ale že není vyloučené, že něco nového se teprve zrodí.

¹⁶² Cit. FUKUYAMA, Francis. *The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?* Foreign Affairs [online]. 2012 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>

Již v úvodu práce jsem předeslala, že mým cílem není tvořit predikce. Mým cílem bylo spíše nahlédnout do Fukuyamových myšlenek a pozorovat jejich vývoj. V bakalářské práci jsou částečně Fukuyamovy myšlenky propojeny nebo rozvinuty právě Girardem, avšak nespátřila jsem více možností, jak Fukuyamovo mínění Girardovými názory efektivněji rozvinout. Na základě nastudované literatury se domnívám, že Fukuyama i Girard věřili v lidskou přirozenost, která vychází z touhy po uznání. Fukuyama s tímto konceptem dochází do zacílení dějin, jelikož touhu po uznání vidí jako pozitivní hnací motor dějin. Jako hnací motor lidských dějin vidí Girard nápodobu, která svádí člověka k napodobování touhy podle svého vzoru. Tato nápodoba touhy je podle něho rizikovým aktem, který se může zvrhnout k rivalizujícímu mimetizmus, který vede ke konfliktu, v případě, že člověk nebude stát na straně oběti, tak jako to učí křesťanská nauka. Uvěřit oběma autorům se podle mě nevyklučuje.

Oba myslitelé nakonec pracují s myšlenkami křesťanství, Girard k němu dochází chtě nechtě při uvědomění si, že v konfliktu je vždy na jedné straně oběť a na druhé straně lynčující dav. Zde se přímočaře nabízí přijetí křesťanského učení, které jasně určuje, na čí straně má člověk stát podle křesťanské zkušenosti. Fukuyama o křesťanství nemluví rozhodně tak přímočaře, ale když analyzuje problémy dnešní společnosti, zmiňuje důležitost důvěry ve společnosti jako jednoho z nejdůležitějších faktorů pro udržení společenského řádu a přiznává, že „z dlouhodobějšího hlediska náboženství vždy hrálo zásadní úlohu při rozšiřování sféry důvěry v lidských společnostech.“¹⁶³

Zajímavé je při zkoumání obou autorů pomýšlet na všeobecné uplatnění jejich konceptů. Girardův koncept o lidské nápodobě je pravděpodobně přenositelný do všech kultur, má však etnocentrické východisko, totiž přijetí křesťanských hodnot. Fukuyamův koncept o postupném dopracování se ke svobodě a rovnosti je značně problematičtější, jelikož zmíněné hodnoty mají pevné zázemí v hodnotovém rámci Západu, který po staletí utvářela antická kultura, křesťanství a osvícenectví. O univerzálnosti hodnot, které díky tomuto historickému vývoji vznikly, jsou nekonečné spory na všech frontách. Lze říci, že svojí argumentací v dílech mě Fukuyama nepřesvědčil, že by tomu tak skutečně bylo, že myšlenky liberální demokracie a

¹⁶³ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002, s. 249.

tržního hospodářství naplní politické a ekonomické zřízení ve všech částech světa. Více se přikláním k názoru Fareeda Zakarii, který poukazuje na velký rozdíl u demokracie, jakožto určitém politickém postupu v rozhodování a v liberalismu, jakožto ideje, která má kořeny na Západě a měla by demokratickému uspořádání předcházet. Toto nevyklučuje ani názor Fukuyamy, který tvrdí, že demokracie nemůže fungovat bez demokratů. Ale Fareed Zakaria je přece jen v tomto ohledu realističtější, že ne vždy je jednoduché tyto dvě věci v mimo západních částech světa snoubit. K tomuto tématu jsme nahlédly i do myšlenek Hegela, Václava Havla, Jana Sokola, Erazima Koháka nebo T. G. Masaryka. Všichni mají něco společného. Hovoří o svobodě jako o závazku a o aktu, jemuž předchází odpovědnost. Nejostřejší názor měl Tomáš Halík, který se domníval, že na demokracii ještě není mnoho z nás připraveno. Fukuyamův protiargument je, že tyto nezdařilé cesty k liberální demokracii u většiny mimoevropských částí světa můžou znamenat pouze to, že jsou některé společnosti teprve na začátku své cesty za svobodou a rovností. A pokud bychom s tímto souhlasili, museli bychom nutně přijmout etnocentrismus, ve smyslu, že některé společnosti, které ještě nedosáhly našeho vrcholného bodu, tam teprve spějí. Ostatně, jak je to skutečně, to ukáže teprve budoucnost.

Zároveň jsem přesvědčená, že nelze z této ideologie, která se staletí vyvíjela, pouze ukousnout část, která se hodí a ostatní, nehodící se, nechat být. Myslím si, že aby demokracie fungovala, musí být zakotvena v lidech, v jejich pohledu na svět a jejich smýšlení. A jelikož demokracie nemá pouze zavdávat praktické možnosti jejího občana, ale také velmi souvisí s hodnotovým rámcem společnosti, se vztahy a důvěrou, které její členové mají, s přístupem k novým technologiím, s chutí vzdělávat se, se schopností umět reagovat na nové podněty, a neposledně s tím, co od života lidé chtějí, očekávají a co jsou pro to schopni udělat. Lze tedy říci, že toto úzce souvisí se sociokulturním prostředím obyvatel jednotlivých států. Zároveň nevyvracím, že v určitém časovém horizontu není možné demokracii přijmout plnohodnotně, ale vždy by to mělo vycházet od lidí, kteří ve společnosti žijí, nikoli násilím od někoho jiného.

Obecně z témat, která byla v této bakalářské práci zpracována, nabývám dojmu, že mnohé již bylo vyřčeno. Že je velmi patrné, čím posilovat a stabilizovat zdravou a fungující demokracii ve společnosti, jsem však přesvědčená, že demokracie v sobě nese požadavek aktivních, vzdělaných a přemýšlejících občanů, kterým se přičí zjednodušující a zkratkovitá rétorika, kteří vědí, že jejich osobní úsilí a snaha může

být společensky velmi dobře zhodnocena, kteří se chovají podle hodnotového rámce, jež znemožňuje ublížit druhým lidem, ubírat jim jejich přirozená a zákonem stanovená práva. Tím, co z této práce vyplývá je, že neduhy společnosti nemusí být způsobeny pouze chybovostí celého systému, ale že obraz demokracie ve společnosti je zrcadlem chování každého z nás.

Seznam literatury

1. BARŠOVÁ, Andrea a Pavel BARŠA. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005. ISBN 80-210-3875-6.
2. *Bible*, Jan 15:24.
3. BUDIL, Ivo T. Střet kultur a vzpoura proti modernitě. In: *Britské listy* [online]. 2002 [cit. 2016-09-28]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/10753.html>
4. BUDIL, Ivo T. *Zrození rasové ideologie*. V Plzni: Západočeská univerzita, 2013. ISBN 978-80-261-0161-1.
5. BURDA, František. *O násilí v kultuře: girardovské reflexe*. Ostrava: Moravapress, 2013. ISBN 978-80-87853-01-6.
6. CORETH, Emerich. *Co je člověk?*. 2. vyd. Praha: Zvon, 1996. Studium (Zvon). ISBN 8071131709.
7. FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Praha: Aurora, 2001. ISBN 80-7299-036-5.
8. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002. ISBN 80-86182-27-4.
9. FUKUYAMA, Francis. *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia, 2006. XXI. století. ISBN 80-200-1438-1.
10. FUKUYAMA, Francis. *US against the world? Trump's America and the new global order*. Financial Times [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/6a43cf54-a75d-11e6-8b69-02899e8bd9d1>
11. FUKUYAMA, Francis. *The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?* Foreign Affairs [online]. 2012 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history>
12. GALIMBERTI, Umberto. *Znepokojivý host: nihilismus a mládež*. Přeložil Zdenka SOKOLÍČKOVÁ. Ostrava: Moravapress, 2013. ISBN 978-80-87853-00-9.
13. GERHARDT, Sue. *Sobecká společnost: jak jsme se zapomněli navzájem milovat a místo toho vyděláváme peníze*. Praha: Beta, 2011. ISBN 978-80-7306-476-1.
14. GIRARD, René, Pierpaolo ANTONELLO a João Cezar de Castro ROCHA. *O původu kultury: hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. Cogitatio religionis. ISBN 978-80-7325-164-2.

15. HALÍK, Tomáš. *Tomáš Halík: Ještě nejsme připraveni na demokracii*. Euro [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <http://www.euro.cz/politika/tomas-halik-jeste-nejsme-pripraveni-na-demokracii-1300796>
16. HAVEL, Václav. *K federálnímu shromáždění*, 29. 6. 1990. In: Havel, V.: *Projevy*. LN 1990
17. *Historie, v níž žijeme* [epizoda z televizního pořadu Historie.cs] Historie, v níž žijeme. ČT24, 2016. Dostupné též z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10150778447-historie-cs/216452801400003>
18. HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. V Praze: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-49-5
19. HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. 1993. Norman: University of Oklahoma Press, c1991. Julian J. Rothbaum distinguished lecture series, vol. 4. ISBN 9780806125169.
20. HRUBEC, Marek, ed. *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia, 2004. Filosofie a sociální vědy. ISBN 80-7007-210-5.
21. KATRŇÁK, Tomáš. *Sociologická koncepce Ferdinanda Tönniese* [online]. In: . 2004, s. 7 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2004/SOC705/um/02_lekce_Tonnies.pdf
22. KOHÁK, Erazim. *Průvodce po demokracii: vzpomínky z amerického života, naděje z pražského návratu*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-03-2.
23. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 8024713705.
24. LIESSMANN, Konrad Paul. *Chvála hranic: kritika politické rozlišovací schopnosti*. Praha: Academia, 2014. XXI. století. ISBN 978-80-200-2331-5.
25. LOUŽEK, Marek. Francis Fukuyama: Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu. In: *Slovenská akadémia vied* [online]. s. 3 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02031218Louzek%20-%20rec.pdf>
26. MENDEL, Miloš. *Střet civilizací ve světle vědy* [online]. [cit. 2016-01-27]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/art/10551.html>
27. PLATÓN. *Ústava*. 4., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-142-0.

28. SOKOL, Jan. *Jsou lidská práva přirozená?*. Přednáška [Právnická fakulta UK; 31. 10. 2016]
29. STÖRIG, Hans Joachim a Petr REZEK. *Malé dějiny filosofie*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-4.
30. SVITYCH, Alexander. The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class? *Journal of Australian Political Economy* [online]. 2015, (76), 141-146 [cit. 2017-03-06]. ISSN 01565826. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=111991757&scope=site>
31. ŠIMEČKA, Martin M. S Trumpovým vítězstvím kulturní válka dostala křídla. *Respekt* [online]. 2016 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/americke-volby/s-trumpovym-vitezstvim-kulturni-valka-dostala-kridla>
32. TABERY, Erik. *Předpověděl Fukuyama naši znuděnost mírem?* *Respekt* [online]. [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/komentare/predpovedel-fukuyama-nasi-znudenost-mirem>
33. TÖNNIES, Ferdinand, EDITED BY JOSE HARRIS a TRANSLATED BY JOSE HARRIS AND MARGARET HOLLIS. *Community and civil society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. ISBN 0511039670.
34. ŽAKOWSKI, Jacek. *Obavy a naděje: rozhovory o budoucnosti*. Přeložil Dušan PROVAZNÍK. Praha: Mladá fronta, 2004. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 80-204-1106-2.